

**CRNA GORA
AGENCIJA ZA ELEKTRONSKE KOMUNIKACIJE
I POŠTANSKU DJELATNOST**

**ANALIZA RELEVANTNOG TRŽIŠTA POZIVA
KOJI ZAVRŠAVAJU U SOPSTVENIM MOBILNIM TELEFONSKIM
MREŽAMA
VELEPRODAJNI NIVO**

Podgorica, jun 2017.

SADRŽAJ

1. REZIME	3
2. UVOD	5
2.1. PRAVNI OSNOV ZA SPROVOĐENJE ANALIZE TRŽIŠTA USLUGA ELEKTRONSKIH KOMUNIKACIJA	7
2.2. SARADNJA SA AGENCIJOM ZA ZAŠTITU KONKURENCIJE	9
3. DEFINISANJE RELEVANTNOG TRŽIŠTA	10
3.1. OPIS POSTUPKA DEFINISANJA TRŽIŠTA	10
3.2. UTVRĐIVANJE RELEVANTNOG TRŽIŠTA	10
3.3. ODREĐIVANJE GRANICA RELEVANTNOG TRŽIŠTA.....	11
3.4. RELEVANTNO TRŽIŠTE U DIMENZIJI USLUGA - TRŽIŠTE MOBILNIH MREŽA U CRNOJ GORI	11
3.4.1. <i>Struktura tržišta</i>	11
3.4.2. <i>Trendovi na maloprodajnom tržištu mobilne telefonije</i>	11
3.4.3. <i>Tržišno učešće na maloprodajnom nivou</i>	13
3.4.4. <i>Supstitucija na strani tražnje - maloprodajni nivo</i>	13
3.4.5. <i>Supstitucija na strani ponude i tražnje - veleprodajni nivo</i>	17
3.5. DODATNI FAKTORI KOJI UTIČU NA ODREĐIVANJE RELEVANTNOG TRŽIŠTA U DIMENZIJI USLUGA	18
3.5.1. <i>Tehnološka neutralnost</i>	18
3.6. RELEVANTNO TRŽIŠTE U GEOGRAFSKOJ DIMENZIJI	19
3.7. ZAKLJUČAK AGENCIJE O DEFINICIJI RELEVANTNOG TRŽIŠTA	19
4. ANALIZA POSTOJANJA OPERATORA SA ZNAČAJNOM TRŽIŠNOM SNAGOM	20
4.1. CILJ I PREDMET ANALIZE	20
4.2. TRŽIŠNI UDIO OPERATORA NA TRŽIŠTU ZAVRŠAVANJA (TERMINACIJE) POZIVA U ODREĐENU MOBILNU MREŽU	20
4.3. KOMPENZACIONA KUPOVNA MOĆ	23
4.4. EKONOMIJA OBIMA	25
4.4.1. <i>Odnos saobraćaja unutar mreže i prema drugim mrežama</i>	25
5. PREPREKE RAZVOJU KONKURENCIJE	28
5.1. ODBIJANJE DOGOVORA-USKRAĆIVANJE INTERKONEKCIJE	29
5.2. PREVISOKE CIJENE USLUGE ZAVRŠAVANJA (TERMINACIJE) POZIVA	29
5.3. PREČUTNI SPORAZUMI.....	30
5.4. DISKRIMINACIJA NA CIJENOVNOJ OSNOVI	30
5.5. DISKRIMINACIJA NA OSNOVAMA KOJE NISU POVEZANE SA CIJENAMA	31
5.5.1 <i>Diskriminacija kvalitetom usluge</i>	31
5.6. NERAZUMNI/NEOPRAVDANI ZAHTEVI	32
5.7. NEOPRAVDANO KORIŠĆENJE INFORMACIJA O KONKURENTIMA.....	32
5.8. UNAKRSNO SUBVENCIONIRANJE	32
5.9. TAKTIKE ODGAĐANJA	33
6. ODREĐIVANJE OBAVEZA OPERATORIMA SA ZNAČAJNOM TRŽIŠNOM SNAGOM, ILI UKIDANJE ILI IZMJENA PROPISANIH OBAVEZA	34
6.1. OBAVEZA OBJAVLJIVANJA PODATAKA	34
6.2. OBAVEZA PRISTUPA ELEMENTIMA MREŽE I NJIHOVOG KORIŠĆENJA	37
6.3. OBAVEZA OBEZBJEĐIVANJA NEDISKRIMINATORNOSTI.....	40
6.4. OBAVEZA ODVOJENOG VOĐENJA RAČUNOVODSTVENIH EVIDENCIJA	41
6.5. OBAVEZA KONTROLE CIJENA I TROŠKOVNOG RAČUNOVODSTVA	42
7. ZAKLJUČAK	44

1. Rezime

U skladu sa odredbama člana 11 Zakona o elektronskim komunikacijama („Sl. list Crne Gore“, br. 40/13) kojim je propisana nadležnost Agencije za elektrosne komunikacije i poštansku djelatnost (u daljem tekstu: Agencija) da sprovodi analizu relevantnih tržišta, utvrđuje operatore sa značajnom tržišnom snagom i preduzima regulatorne mjere za sprečavanje negativnih efekata značajne tržišne snage operatora i preporukom Evropske komisije 2014/710/EU o relevantnim tržištima u sektoru elektronskih komunikacija koja su podložna prethodnoj regulaciji, predmet analize je tržište završavanja (terminacije) poziva u sopstvenoj mobilnoj telefonskoj mreži.

Analiza veleprodajnog tržišta završavanja (terminacije) poziva u sopstvenoj mobilnoj telefonskoj mreži odnosi se na period 2014. - 2016. godine.

U uvodnom dijelu analize dat je pregled regulative Evropske unije u oblasti elektronskih komunikacija sa naglaskom na razvoju efikasne konkurencije i sprečavanja monopolskog ponašanja operatora koji imaju značajnu tržišnu snagu. Na pregled regulative Evropske unije nadovezuje se pravni osnov za sprovođenje postupka analize tržišta u Crnoj Gori.

Na tržištu završavanja (terminacije) poziva u sopstvenoj mobilnoj telefonskoj mreži, u cjelokupnom periodu koji obuhvata analiza, prisutna su tri operatora: Crnogorski Telekom ad Podgorica (u daljem tekstu: Crnogorski Telekom), Telenor d.o.o. Podgorica (u daljem tekstu: Telenor), i M:Tel d.o.o. Podgorica (u daljem tekstu: MTel).

Analiza veleprodajnog tržišta završavanja (terminacije) poziva u sopstvenoj mobilnoj telefonskoj mreži je podijeljena u nekoliko djelova. Prvi dio se bavi definisanjem relevantnog tržišta. Postupak definisanja obuhvata analizu supstitucije na strani ponude, analizu supstitucije na strani ponude, utvrđivanje postojanja potencijalne konkurencije i određivanje geografske dimenzije tržišta.

Analiza je pokazala da na posmatranom tržištu ne postoji supstitucija na strani tražnje i ponude, kao ni potencijalna konkurencija. U skladu sa tim, Agencija je odredila 3 relevantna tržišta veleprodajnog završavanja (terminacije) poziva u sopstvenoj mobilnoj telefonskoj mreži:

- završavanje (terminacija) poziva u mreži Telenora nezavisno od mreže u kojoj je poziv započeo;
- završavanje (terminacija) poziva u mreži Crnogorskog Telekoma nezavisno od mreže u kojoj je poziv započeo;
- završavanje (terminacija) poziva u mreži MTel-a nezavisno od mreže u kojoj je poziv započeo.

Takođe, Agencija je odredila da je relevantno tržište u geografskoj dimenziji, za veleprodajnu uslugu završavanja (terminacije) poziva u sopstvenoj mobilnoj telefonskoj mreži, teritorija Crne Gore.

Nakon definisanja relevantnog tržišta slijedi dio koji se bavi analizom relevantnog tržišta sa ciljem da se utvrdi da li postoje faktori koji bi spriječili ili narušili konkurenciju, odnosno da li postoje operatori koji imaju dominantan položaj na tržištu.

Za potrebe ocjene postojanja značajne tržišne snage na tržištu završavanja (terminacije) poziva u sopstvenoj mobilnoj telefonskoj mreži, Agencija je kao najznačajnije istakla i analizirala sljedeće kriterijume:

- 1) tržišni udio operatora na relevantnom tržištu;
- 2) kompenzaciona kupovna moć;
- 3) ekonomija obima.

Na osnovu analize prethodno navedenih kriterijuma za utvrđivanje značajne tržišne snage na veleprodajnom tržištu završavanja (terminacije) poziva u sopstvenoj mobilnoj telefonskoj mreži, Agencija zaključuje da su na posmatranom tržištu Crnogorski Telekom, Telenor i MTel operatori sa značajnom tržišnom snagom.

U dijelu koji govori o preprekama u razvoju tržišne konkurencije analizirana su moguća ponašanja operatora sa značajnom tržišnom snagom koja mogu da budu usmjerena na izbacivanje postojećih konkurenata sa tržišta, sprečavanje ulaska novih konkurenata na tržište, kao i ponašanja koja mogu da štete interesima krajnjih korisnika.

Za identifikovane operatore sa značajnom tržišnom snagom, Agencija je, uvažavajući relativnu snagu operatora i moguće prepreke za razvoj tržišne konkurencije, utvrdila moguće obaveze:

1. *Obaveza objavljivanja podataka*
2. *Obaveza pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja*
3. *Obaveza obezbjeđivanja nediskriminatornosti*
4. *Obaveza odvojenog vođenja računovodstvenih evidencija*
5. *Obaveza kontrole cijena i vođenja troškovnog računovodstva*

2. Uvod

Postojeći regulatorni okvir Evropske unije iz 2002. godine, koji je dopunjen i izmijenjen 2009. godine, rezultat je dugog i kontinuiranog procesa rasprava i analiza o načinima ostvarivanja najprikladnijeg okruženja za razvoj efikasne konkurencije u sektoru elektronskih komunikacija.

Regulatorni okvir EU danas predstavlja regulatorni model koji je prihvaćen kao najbolji poznati model i u mnogim zemljama koje nisu članice Evropske unije, među kojima je i Crna Gora. Regulatorni okvir je u skladu sa tendencijom konvergencije i obuhvata sve mreže i usluge elektronskih komunikacija. Regulatorni okvir Evropske unije iz 2002. godine, sadrži sljedeće direktive:

- Direktiva Evropske komisije o zajedničkom regulatornom okviru za elektronske komunikacione mreže i usluge („Okvirna direktiva“)¹;
- Direktiva Evropske komisije o pristupu i interkonekciju elektronskih komunikacionih mreža i pripadajućih kapaciteta („Direktiva o pristupu“)²;
- Direktiva Evropske komisije o odobrenju na području elektronskih komunikacionih mreža i usluga („Direktiva o odobrenju“)³;
- Direktiva Evropske komisije o univerzalnom servisu i pravima korisnika vezanim za elektronske komunikacione mreže i usluge („Direktiva o univerzalnom servisu“)⁴;
- Direktiva Evropske komisije o zaštiti privatnosti i povjerljivosti komunikacija u sektoru elektronskih komunikacija („Direktiva o privatnosti u elektronskim komunikacijama“)⁵.

Regulatorni okvir Evropske unije iz 2002. godine, dopunjen je i izmijenjen 2009. godine, donošenjem jednog pravilnika i dvije direktive. Regulatorni okvir izmijenjen je i dopunjen sljedećim dokumentima:

- Uredba 1211/2009 o uspostavljanju Tijela evropskih regulatora za elektronske komunikacije (BEREC)⁶;
- Direktiva 2009/136/EC kojom se mijenjaju Direktiva 2002/22/EC o univerzalnom servisu, Direktiva 2002/58/EC o korišćenju podataka o ličnosti i Pravilnik 2006/2004 o saradnji nacionalnih organa nadležnih za primjenu propisa o zaštiti prava potrošača – Direktiva o pravima građana⁷;

¹ Directive 2002/21/EC Framework Directive (OJ of the EC L 108/33 from 24.04.2002).

² Directive 2002/19/EC Access Directive (OJ of the EC L 108/7 from 24.04.2002).

³ Directive 2002/20/EC Authorisation Directive (OJ of the EC L 108/21 from 24.04.2002).

⁴ Directive 2002/22/EC Universal Service Directive (OJ of the EC L 108/51 from 24.04.2002).

⁵ Directive 2002/58/EC Directive on Privacy and electronic communications (OJ of the EC L 201/37 from 31.07.2002).

⁶ Regulation (EC) No 1211/2009 of the European Parliament and of the Council of 25 November 2009, establishing the Body of European Regulators for Electronic Communications (BEREC) and the Office.

⁷ Directive 2009/136/EC of the European Parliament and of the Council of 25 November 2009, amending Directive 2002/22/EC on universal service and users' rights relating to electronic communications networks and services, Directive 2002/58/EC concerning the processing of personal data and the protection of privacy in the electronic

- Direktiva 2009/140/EC, kojom se mijenjaju Direktiva 2002/21/EC o zajedničkom okviru, Direktiva 2002/19/EC o pristupu i interkonenciji i Direktiva 2002/20/EC o izdavanju odobrenja za mreže i usluge – Direktiva o boljoj regulaciji⁸.

Evropska Komisija je 2002. godine objavila Smjernice za nacionalna regulatorna tijela o definisanju i analizi relevantnih tržišta⁹, utvrđivanju statusa operatora sa značajnom tržišnom snagom i nametanju regulatornih obaveza. Osnovna svrha Smjernica je doprinos harmonizaciji primjene regulatornih načela i konzistentnosti regulacije. Korišćenjem iste metodologije definisanja i analize tržišta obezbjeđuje se da većina tržišta definisanih za potrebe sektorski specifične regulacije odgovaraju definicijama koje bi bile primjenjene saglasno propisima o zaštiti konkurencije.

Na osnovu člana 15 Okvirne direktive (Direktiva 2002/21/EC), Evropska komisija je usvojila sljedeće preporuke o relevantnim tržištima na području elektronskih komunikacija:

- Preporuku (2003/311/EC)¹⁰ o relevantnim tržištima u sektoru elektronskih komunikacija koja je sadržala 18 tržišta koja podliježu *ex ante* regulaciji, a koja je zamijenjena i
- Preporuku (2007/879/EC)¹¹ o relevantnim tržištima u sektoru elektronskih komunikacija koja sadrži 7 tržišta koja podliježu *ex ante* regulaciji;
- Preporuku (2014/710/EU)¹² o relevantnim tržištima u sektoru elektronskih komunikacija koja sadrži 4 tržišta koja podliježu *ex ante* regulaciji.

Preporuka iz februara 2003. godine je sadržala 18 tržišta podložnih prethodnoj regulaciji, što znači da je Evropska komisija zaključila da su na tim tržištima istovremeno zadovoljena tri kriterijuma (Test tri kriterijuma), te na taj način utvrdila da su navedena tržišta podložna prethodnoj regulaciji u većini zemalja Evropske unije. Navedena Preporuka o relevantnim

communications sector and Regulation (EC) No 2006/2004 on cooperation between national authorities responsible for the enforcement of consumer protection laws.

⁸ Directive 2009/140/EC of the European Parliament and of the Council of 25 November 2009, amending Directives 2002/21/EC on a common regulatory framework for electronic communications networks and services, 2002/19/EC on access to, and interconnection of, electronic communications networks and associated facilities, and 2002/20/EC on the authorisation of electronic communications networks and services.

⁹ Commission guidelines on market analysis and the assessment of significant market power under the Community regulatory framework for electronic communications networks and services (OJ of the EC C 165/6 from 11.07.2002).

¹⁰ Commission recommendation on relevant product and service markets within the electronic communications sector susceptible to *ex ante* regulation in accordance with Directive 2002/21/EC of the European parliament and of the Council on a common regulatory framework for electronic communication networks and services (OJ of the EC L 114/456 from 08.05.2003).

¹¹ Commission recommendation of 17 December 2007 on relevant product and service markets within the electronic communications sector susceptible to *ex ante* regulation in accordance with Directive 2002/21/EC of the European Parliament and of the Council on a common regulatory framework for electronic communications networks and services.

¹² Commission recommendation of 9.10.2014 on relevant product and service markets within the electronic communications sector susceptible to *ex ante* regulation in accordance with Directive 2002/21/EC of the European Parliament and of the Council on a common regulatory framework for electronic communications networks and services

tržištima izmijenjena je na način da umjesto 18 relevantnih tržišta, na osnovu nove Preporuke o relevantnim tržištima iz decembra 2007. godine, postoji 7 relevantnih tržišta koja su podložna prethodnoj regulaciji. Tržišta koja više nisu sastavni dio važeće Preporuke o relevantnim tržištima, nacionalna regulatorna tijela i dalje mogu tretirati, ali na način da prethodno dokažu da su na tim tržištima istovremeno zadovoljena tri kriterijuma (Test tri kriterijuma).

Evropska komisija je 9. oktobra 2014. godine usvojila Preporuku (2014/710/EC)¹² o relevantnim tržištima na području elektronskih komunikacija koja podliježu *ex_ante* regulaciji u skladu sa Direktivom Evropskog parlamenta i Evropskog savjeta o zajedničkom regulatornom okviru za elektronske komunikacione mreže i usluge. Preporukom su definisana sljedeća tržišta usluga i to:

1. Veleprodajno tržište završavanja (terminacije) poziva u sopstvenoj telefonskoj mreži koji se pružaju na fiksnoj lokaciji;
2. Veleprodajno tržište završavanja (terminacije) poziva u mobilnoj telefonskoj mreži;
3. a) Veleprodajni lokalni pristup koji se pruža na fiksnoj lokaciji;
b) Veleprodajni centralni pristup koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište;
4. Veleprodajni visokokvalitetni pristup koji se pruža na fiksnoj lokaciji.

Tržišta obuhvaćena važećom Preporukom su relevantna tržišta koja su podložna *ex_ante* regulaciji, s obzirom na činjenicu da su na istim istovremeno zadovoljeni svi uslovi iz Testa tri kriterijuma. Međutim, nacionalna regulatorna tijela imaju ovlaštenja sama da utvrde, imajući u vidu specifičnosti nacionalnih tržišta, da su pojedina tržišta van liste od četiri gore navedena relevantna tržišta, podložna *ex_ante* regulaciji, ali uz uslov da se dokaže da su na tim tržištima istovremeno zadovoljeni uslovi Testa tri kriterijuma.

2.1. Pravni osnov za sprovođenje analize tržišta usluga elektronskih komunikacija

Prethodno navedene direktive implementirane su u crnogorsko zakonodavstvo kroz Zakon o elektronskim komunikacijama. Zakonom o elektronskim komunikacijama („Sl. list Crne Gore”, br. 40/13) u članu 11 utvrđena je, između ostalih, nadležnost Agencije da sprovodi analizu relevantnih tržišta, utvrđuje operatore sa značajnom tržišnom snagom i preduzima regulatorne mjere za sprečavanje negativnih efekata značajne tržišne snage operatora.

U cilju obezbjeđenja konkurencije na tržištu elektronskih komunikacija prema Zakonu o elektronskim komunikacijama u Poglavlju VI (članovi 63 – 78) definisan je postupak analize tržišta usluga elektronskih komunikacija, određivanja i analize relevantnih tržišta, određivanje operatora sa značajnom snagom i nalažanje obaveza, kao i skup obaveza koje se mogu naložiti operatoru sa značajnom tržišnom snagom. Osnovni cilj postupka analize tržišta je utvrđivanje efikasnosti tržišne konkurencije na tom tržištu, tj. postojanje jednog ili

¹² Commission recommendation on relevant product and service markets within the electronic communications sector susceptible to *ex ante* regulation in accordance with Directive 2002/21/EC of the European parliament and of the Council on a common regulatory framework for electronic communication networks and services (OJ of the EC 2014/710 from 9 October 2014).

više operatora koji imaju značajnu ili zajedničku značajnu tržišnu snagu na relevantnom tržištu. Na osnovu rezultata sprovedene analize ili Testa tri kriterijuma određuju se, zadržavaju, mijenjaju ili ukidaju mjere iz članova 71 do 78 Zakona o elektronskim komunikacijama, pri čemu Agencija za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost (u daljem tekstu Agencija) uzima u obzir načelo racionalnosti i proporcionalnosti, uz obrazloženje naređenih mjera.

Zakonom o elektronskim komunikacijama propisano je da se prilikom određivanja relevantnih tržišta iz člana 64 uzima u obzir praksa Evropske unije, što znači da se bez dokazivanja kumulativne ispunjenosti tri kriterijuma (Test tri kriterijuma), može vršiti *ex_ante* regulacija samo onih relevantnih tržišta iz Preporuke od 2014. godine. U skladu sa navedenom preporukom Evropske komisije, Agencija je donijela odluku o relevantnim tržištima usluga br. 0303 - 7119/4 od 28.12.2016. godine, koja su podložna prethodnoj regulaciji.

Ostala tržišta se mogu regulisati ukoliko se utvrdi da su su na tim tržištima istovremeno zadovoljena sljedeća tri kriterijuma:

1. Prisustvo visokih i trajnih prepreka ulasku na tržište, koje mogu biti strukturne, pravne ili regulatorne prirode;
2. Procjena povećanja konkurentnosti određenog relevantnog tržišta u naredne dvije godine i u odsustvu regulatornih mjera;
3. Ocjena regulatora da li su važećim Zakonom o zaštiti konkurencije propisane mjere za suzbijanje radnji i akata kojim se sprječava, ograničava ili narušava konkurencija, i drugih strukturnih poremećaja na tržištu elektronskih komunikacija.

Shodno navedenom, u slučaju istovremene ispunjenosti sva tri kriterijuma, u skladu sa članom 66 Zakona o elektronskim komunikacijama, Agencija je u mogućnosti da vrši *ex_ante* regulaciju, kako preostalih tržišta koja su bila sastavni dio stare Preporuke o relevantnim tržištima, tako i bilo kojih drugih tržišta koja su specifična za područje elektronskih komunikacionih mreža i usluga u Crnoj Gori.

U cilju određivanja relevantnog tržišta, ovim dokumentom Agencija će utvrditi relevantno tržište usluga, kao i geografsku dimenziju utvrđenog relevantnog tržišta. Ovaj postupak će se sprovesti shodno Smjernicama Evropske komisije o analizi tržišta i utvrđivanju značajne tržišne snage, a u skladu sa zajedničkim regulatornim okvirom za elektronske komunikacione mreže i usluge, kao i relevantnom pravnom praksom Evropske unije iz područja tržišne konkurencije.

Nakon određivanja prethodno navedenih dimenzija relevantnog tržišta, Agencija će, u saradnji s Upravom za zaštitu konkurencije, ocijeniti efikasnost tržišne konkurencije na tom tržištu.

Agencija će u slučaju nedostatka efikasne tržišne konkurencije, a u skladu sa Zakonom o elektronskim komunikacijama, procijeniti postoji li na tom relevantnom tržištu jedan ili više operatora sa značajnom tržišnom snagom.

Shodno članu 69 Zakona o elektronskim komunikacijama, Agencija rješenjem određuje operatora, odnosno operatore sa značajnom tržišnom snagom na tom tržištu, pri čemu nalaže preduzimanje najmanje jedne od mjera iz članova 71 do 78 ovog zakona, uz primjenu načela racionalnosti i proporcionalnosti.

Predmetno veleprodajno tržište završavanja (terminacije) poziva u sopstvenoj mobilnoj telefonskoj mreži (Tržište broj 2), navedeno je u važećoj Preporuci, što znači da je Evropska komisija zaključila da su na ovom tržištu zadovoljena sva tri kriterijuma, te da je podložno ex ante regulaciji u većini zemalja Evropske unije. Iz tog razloga Agencija je u mogućnosti ovo tržište prethodno regulisati, a samim tim i utvrditi bez dokazivanja da su istovremeno zadovoljena tri kriterijuma navedena u članu 65 stav 3 Zakona o elektronskim komunikacijama.

2.2.Saradnja sa Agencijom za zaštitu konkurencije

Imajući u vidu činjenicu da član 65 Zakona propisuje da Agencija u saradnji sa organom nadležnim za zaštitu konkurencije određuje, prati, preispituje relevantne usluge i relevantna geografska tržišta u Crnoj Gori u oblasti usluga elektronskih komunikacija, kao i da shodno članu 66 Zakona Agencija sprovodi postupak određivanja relevantnog tržišta u skladu sa propisima kojima se uređuje zaštita konkurencije. Agencija za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost i Uprava za zaštitu konkurencije potpisale su, dana 28.04.2009. godine, Sporazum o saradnji na području obezbjeđenja konkurencije i predupređenja štetnih efekata nedostatka konkurencije na tržištu usluga elektronskih komunikacija.

3. Definisanje relevantnog tržišta

3.1. Opis postupka definisanja tržišta

Relevantno tržište je skup svih javno ponuđenih elektronskih komunikacionih usluga, koji su po svojim karakteristikama i namjeni međusobno zamjenjivi na određenom geografskom području, pri datom nivou cijena.

Osnovna načela definisanja relevantnih tržišta odnose se na analizu stepena supstitucije na strani tražnje, stepena supstitucije na strani ponude i analize potencijalnih konkurentskih pritisaka. Analiza stepena supstitucije na strani tražnje predstavlja utvrđivanje asortimana usluga koje krajnji korisnik može smatrati supstitutivnim uslugama na relevantnom tržištu. Takođe, vrši se analiza može li potencijalni pružalac javnih elektronskih komunikacionih usluga brzo i uz relativno male troškove ponuditi konkretnu uslugu na relevantnom tržištu kao odgovor malom, ali značajnom, trajnom povećanju cijena usluge od strane hipotetičkog monopoliste. Kod supstitucije na strani ponude operator odmah reaguje na povećanje cijene, dok je potencijalnim konkurentima potrebno više vremena i ulaganja za pružanje istovjetne usluge na tržištu.

U svrhu definisanja tržišta koristi se tehnika Hipotetičkog Monopolističkog Testa koja, počevši od najuže moguće definicije tržišta koje se analizira, određuje da li hipotetički monopolista može da sprovede malo, ali značajno trajno povećanje cijena, a da pritom ne izgubi dio prihoda, usled preorijentacije krajnjih korisnika ka supstitutivnim uslugama.

Relevantno geografsko tržište predstavlja geografsku oblast na kome su određeni pružaoci javnih elektronskih komunikacionih usluga uključeni u ponudu i tražnju za uslugama, a gdje su uslovi konkurencije dovoljno homogeni da se ta oblast razlikuje od susjednih geografskih oblasti.

3.2. Utvrđivanje relevantnog tržišta

Na osnovu Zakona o elektronskim komunikacijama Agencija utvrđuje relevantna tržišta podložna prethodnoj regulaciji. Savjet Agencije za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost je dana 28.12.2016. godine donio Odluku o relevantnim tržištima usluga. Ovom odlukom se određuju relevantna tržišta usluga podložna prethodnoj regulaciji, među kojima je tržište završavanja (terminacije) poziva u sopstvenoj mobilnoj telefonskoj mreži.

Navedeno tržište je dio važeće Preporuke Evropske komisije, što znači da je Evropska komisija zaključila da su da su na relevantnom tržištu istovremeno zadovoljena potrebna tri kriterijuma, i na taj način utvrdila da je relevantno tržište podložno prethodnoj regulaciji u većini zemalja Evropske unije.

Utvrđivanje relevantnog tržišta predstavlja osnovu za sprovođenje analize tržišta, koja se sastoji od određivanja relevantnog tržišta i procjene postojanja jednog ili više operatora sa značajnom tržišnom snagom na tom tržištu i određivanja regulatornih obaveza operatorima sa značajnom tržišnom snagom, a što je detaljno obrađeno u poglavljima koja slijede.

3.3. Određivanje granica relevantnog tržišta

U procesu određivanja relevantnog tržišta, odnosno granica samog tržišta, Agencija je obavezna da odredi dimenziju usluga i geografsku dimenziju, vodeći pritom posebno računa o važećim Smjernicama Evropske komisije o analizi tržišta i utvrđivanju značajne tržišne snage, kao i o važećim pravnim propisima Evropske Unije iz oblasti tržišne konkurencije.

Pri određivanju relevantnog tržišta, odnosno dimenzije usluga i geografske dimenzije, polazi se od utvrđivanja supstitucije na strani ponude i supstitucije na strani tražnje. Pomoću supstitucije na strani tražnje utvrđuju se usluge koje korisnici smatraju supstitutivnim uslugama. Supstitutivna usluga je svaka usluga koja s obzirom na svoja svojstva, cijenu, namjenu i navike korisnika može zamijeniti drugu uslugu i na taj način zadovoljiti istu potrebu korisnika. S druge strane, supstitucija na strani ponude ukazuje na spremnost operatora da odmah, odnosno u kratkom roku ponudi sličnu uslugu, bez izlaganja značajnim dodatnim troškovima.

Za razliku od potencijalne konkurencije, kod supstitucije na strani ponude aktivni operator u kratkom roku reaguje na povećanje cijene. Potencijalnim konkurentima treba više vremena kako bi počeli nuditi identičnu uslugu na tržištu.

Takođe, u slučaju postojanja supstitucije na strani ponude već aktivni operatori se ne izlažu dodatnim troškovima, a ulazak potencijalnih konkurenata podrazumijeva značajne nenadoknadle troškove.

3.4. Relevantno tržište u dimenziji usluga - Tržište mobilnih mreža u Crnoj Gori

3.4.1. Struktura tržišta

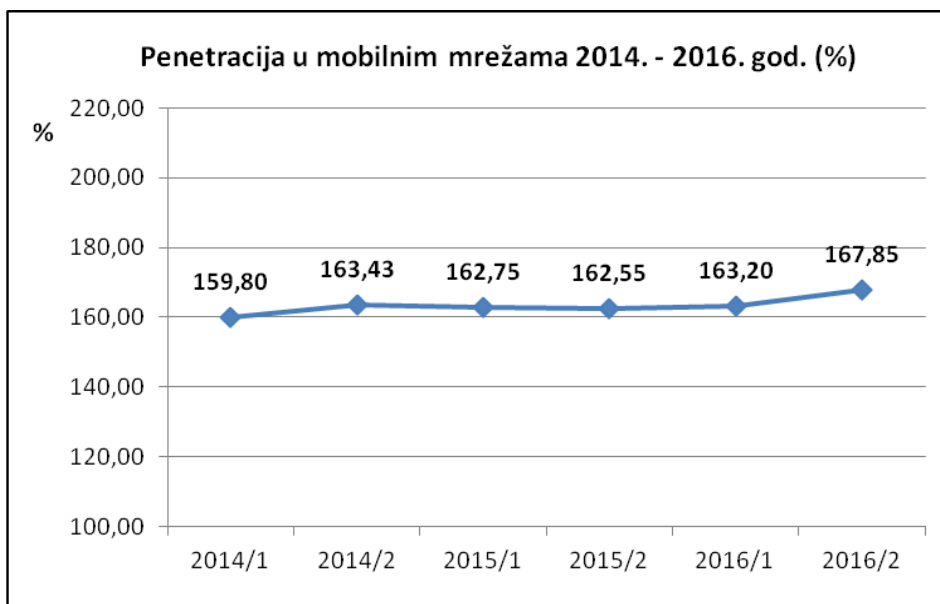
Na kraju 2016. godine u Crnoj Gori su postojala tri mobilna operatora koji pružaju elektronske komunikacione usluge na komercijalnoj osnovi i to:

1. Telenor d.o.o.
2. Crnogorski Telekom a.d.
3. MTel d.o.o.

Sva tri operatora koja posluju na tržištu su potpisala ugovor o interkonekciji čime je omogućeno direktno povezivanje njihovih korisnika.

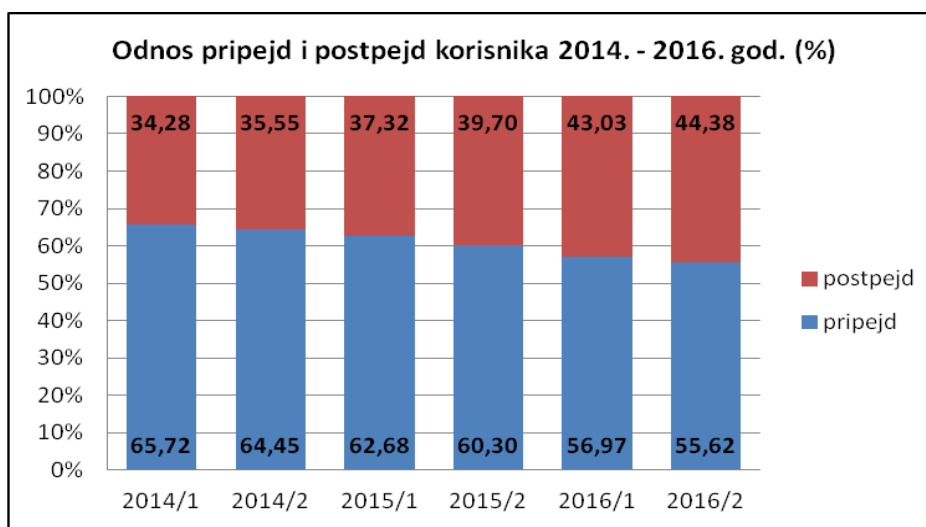
3.4.2. Trendovi na maloprodajnom tržištu mobilne telefonije

U Crnoj Gori, kao i u većini zemalja, penetracija korisnika je iznad 100 %, odnosno broj korisnika mobilne telefonije je veći od broja stanovnika. Za izračunavanje penetracije, pod aktivnim prepaid korisnikom se smatra korisnik koji je u zadnjih 90 dana barem jednom koristio uslugu u mobilnoj mreži.

Slika 1 : Penetracija u mobilnim mrežama

Iz slike 1 vidimo da je najveća penetracija zabilježena je na kraju 2016. godine kada je iznosila 167,85%, a najniža na početku posmatranog perioda tj. na kraju prve polovine 2014. godine kada je iznosila 159,80% .

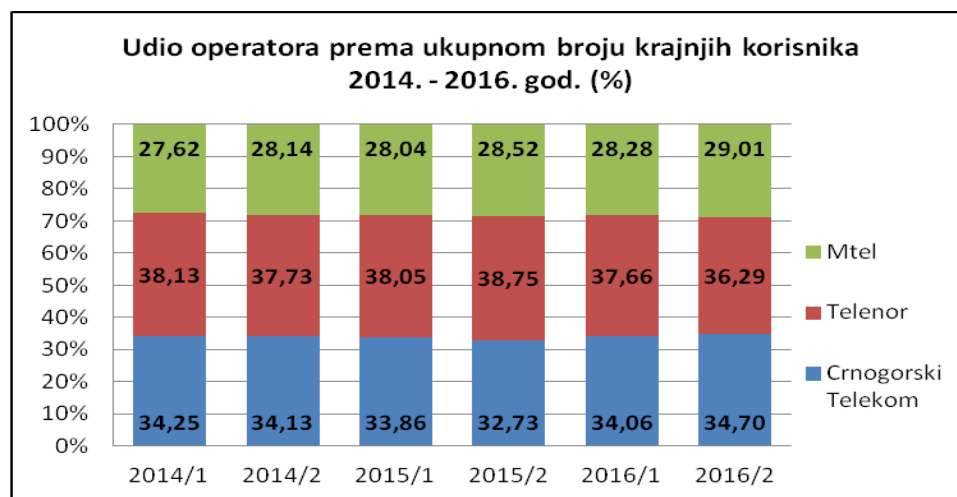

Slika 2: Odnos prepaid i postpaid korisnika

Iz slike broj 2 možemo zaključiti da korisnici mobilne telefonije u Crnoj Gori i dalje prednost daju telefonskoj usluzi bez zasnivanja pretplatničkog odnosa (prepaid). Takođe, u posmatranom periodu, evidentan je rast broja postpaid, odnosno pad broja prepaid korisnika, možemo zaključiti da će se taj trend i dalje nastaviti, najviše zbog činjenice što operatori sve više nude povoljne cijene unutar mreže i mnoge druge pogodnosti svojim postpaid korisnicima.

Otvorenost samog tržišta ogleda se i kroz broj ukupno prenešenih brojeva kojih je na kraju 2016. godine iznosio 4.002. Korisnicima je uslugom prenosivosti broja omogućeno da uz zadržavanje korisničkog broja u svakom trenutku odaberu operatora koji najviše odgovara njihovim potrebama.

3.4.3. Tržišno učešće na maloprodajnom nivou

Slika 3: Učešće operatora prema ukupnom broju korisnika

Iz prethodne slike može se zaključiti da je konkurencija u mobilnoj telefoniji u porastu. Evidentan je blagi pad tržišnog učešća vodećeg operatora Telenora, sa 38,13% na početku posmatranog perioda (2014/1) na 36,29% na kraju posmatranog perioda (2016/2). Takođe, primjetan je blagi rast M:Tel-a, operatora sa najnižim tržišnim učešćem, sa 27,62% na početku posmatranog perioda (2014/1) na 29,01% na kraju posmatranog perioda (2016/2).

3.4.4. Supstitucija na strani tražnje - maloprodajni nivo

Rezultati supstitucije na strani tražnje na maloprodajnom nivou predstavljaju učinke supstitucije javno ponuđenih elektronskih komunikacionih usluga na relevantnom tržištu zbog kojih korisnici mogu zbog povećanja cijene jedne usluge početi koristiti drugu uslugu ili druge supstitutivne usluge kod ostalih operatora na relevantnom tržištu. Drugim riječima, supstitucija na strani tražnje dešava se u trenutku kada korisnik određene usluge prelazi na druge supstitutivne usluge kao odgovor na relativno povećanje cijene usluge koju koristi.

U teoriji, ako operator koji nudi uslugu poveća cijenu te usluge, korisnici su u mogućnosti preći na supstitutivne usluge, te operatora koji je povećao cijenu svojih usluga primorati da cijene vrati na prethodni nivo, iz razloga što će u suprotnom suočiti sa padom broja korisnika, a samim tim i sa smanjenjem tržišnim učešćem. Što je supstitucija na strani potražnje jače izražena, operatori su više ograničeni u mogućnosti da povećavaju cijene usluga koje nude svojim korisnicima.

Pri određivanju mogućih prepreka potencijalnom povećanju cijena završavanja (terminacije) poziva u sopstvenoj mobilnoj mreži i učinka njihove supstitucije, potrebno je razmotriti i korisnikovu cjenovnu percepciju i osjetljivost na cjenovne promjene. Naime, u većini slučajeva korisnici su osjetljivi na cijenu usluge koju kupuju, te na taj način ograničavaju operatore u povećavanju maloprodajnih cijena svojih usluga, a shodno tome i veleprodajnih cijena. Međutim, kod usluge završavanja poziva u sopstvenoj mobilnoj mreži to nije slučaj, iz razloga što tržište veleprodajnog završavanja poziva u mobilnim mrežama u Crnoj Gori, kao i u zemljama Evropske unije, karakteriše CPP princip tj. princip po kojem cijeli trošak poziva, uključujući i cijenu završavanja (terminacije) poziva, snosi strana koja poziva

odnosno strana koja je uputila poziv. Na osnovu CPP principa, usluga poziva je započeta i plaćena od strane koja je započela poziv, a ne od strane koja je poziv primila.

U skladu sa navedenim, zbog CPP principa, operatori koji povećaju cijenu usluge završavanja (terminacije) poziva se ne suočavaju s direktnim cjenovnim ograničenjima s maloprodajnog nivoa, s obzirom da se povećanje maloprodajne cijene odražava na krajnjeg korisnika operatora iz čije mreže je poziv upućen. Drugim riječima, operatori mobilnih mreža mogu slobodno, bez straha da će izgubiti korisnike, podizati cijenu usluge završavanja (terminacije) poziva, iz razloga što se veća cijena te usluge neće prevaliti na njegove korisnike, već na korisnike operatora koji su uputili poziv njegovim korisnicima. Operator čiji je korisnik uputio poziv platiće višu cijenu za uslugu završavanja (terminacije) poziva koju može prevaliti na svog korisnika u obliku većih maloprodajnih cijena poziva prema drugim mrežama .

Usluga završavanja (terminacije) poziva, osim što je po svojim karakteristikama veleprodajna usluga, u slučaju kada su pozivalac i primalac poziva u istoj mreži definiše se kao usluga za sopstvene potrebe , što znači da usluga nije prodana drugom operatoru, već maloprodajnom dijelu istog operatora. Maloprodajna cijena usluge poziva upućenog prema brojevima u mobilnoj mreži može stvoriti pritisak na određivanje cijena usluge završavanja (terminacije) poziva jedino na način da se „izbjegne“ mreža operatora na čiji je broj poziv upućen. Međutim, u slučaju poziva u određenu mobilnu mrežu ne postoji supstitutivna usluga tom pozivu, osim da poziv završi na broju i u mreži u koju je poziv i upućen.

Poziv upućen prema mobilnoj mreži može biti upućen iz iste mobilne mreže ili iz drugih mobilnih i fiksnih mreža nekog od nacionalnih ili međunarodnih operatora. Shodno navedenom, tržište veleprodajnog završavanja (terminacije) poziva čine svi pozivi koji su završili u mreži operatora mobilnih mreža, nezavisno jesu li pozivi započeti u mreži nacionalnog ili međunarodnog operatora mobilne ili fiksne mreže. Drugačija definicija tržišta i razlikovanje usluge završavanja (terminacije) poziva u određenu mrežu u odnosu na činjenicu gdje je poziv započeo bila bi u suprotnosti s logikom koja vrijedi za tržište veleprodajnog završavanja (terminacije) poziva i praksom koja se primjenjuje u zemljama Evropske unije. Na osnovu prethodno navedenog, Agencija zaključuje da se pozivi iz fiksnih mreža, drugih mobilnih mreža ili iz iste mobilne mreže, a koji završavaju (terminiraju) u mobilnoj mreži ne smatraju supstitutivnim uslugama. Na kraju, tržište završavanja (terminacije) poziva treba da uključuje sve pozive nezavisno od elektronske komunikacione mreže u kojoj je poziv započeo.

U procjeni uzroka koji predstavljaju prepreke potencijalnom povećanju cijene završavanja (terminacije) poziva potrebno je uzeti u obzir postojanje alternativnih načina komunikacije koji bi se mogli smatrati supstitutivnim uslugama pozivima upućenim na brojeve u mobilnoj mreži. Naime, dostupnost takvih supstitutivnih usluga direktno utiče na cijenu usluge završavanja (terminacije) poziva u određenoj mobilnoj mreži.

U slučaju postojanja odgovarajućih supstitutivnih usluga, prelazak korisnika koji se svjesni cijena, na te supstitutivne usluge, mogli bi smatrati preprekom potencijalnom povećanju cijene završavanja (terminacije) poziva.

U daljem tekstu Agencija će razmatriti alternativne načine komuniciranja i njihov stvarni uticaj na cijenu završavanja (terminacije) poziva.

Pozivi upućeni na brojeve u fiksnoj mreži

Pozivi upućeni na brojeve u fiksnoj mreži ne zadovoljavaju osnovni princip brojeva u mobilnoj mreži, a to je da su oni po svojoj prirodi mobilni odnosno nisu vezani za tačno određenu lokaciju. Takođe, broj u mobilnoj mreži je jedinstven broj te korisnik koji poziva može biti siguran da će dobiti tačno onu osobu koju zove. Za razliku od brojeva u mobilnoj mreži, brojevi u fiksnoj mreži nisu personalizovani odnosno broj u fiksnoj mreži je broj domaćinstva. Drugim riječima, pozivajući osobu na broj u fiksnoj mreži korisnik ne mora dobiti osobu koju traži, već bilo koju osobu koja živi na lokaciji na koju se odnosi broj u fiksnoj mreži.

U skladu s prethodno navedenim, mišljenje Agencije je da se pozivi upućeni na brojeve u fiksnoj mreži ne mogu smatrati supstitutivnom uslugom pozivima upućenim na brojeve u mobilnoj mreži.

SMS kao alternativna usluga pozivima unutar iste mreže i pozivima prema drugim mobilnim i fiksnim mrežama

Agencija je mišljenja da se SMS ne može smatrati supstitutivnom uslugom usluzi poziva u mobilnoj mreži iz sljedećih razloga:

- SMS poruka može prenijeti ograničeni broj znakova po poruci (160 alfanumeričkih znakova);
- SMS poruke se ne prenose u realnom vremenu;
- Kod prenosa SMS poruke, za razliku od usluge poziva u mobilnoj mreži, postoji kašnjenje u prenosu s obzirom da se prenos SMS poruke odvija po principu „sačuvati i proslijediti“.

S obzirom da svaki operator mobilne mreže svojim korisnicima navedene usluge nudi kao povezane usluge, Agencija je mišljenja da su navedene usluge komplementarne, odnosno SMS usluga ne predstavlja prepreku potencijalnom povećanju usluge završavanja (terminacije) poziva u odsustvu regulacije.

Poruka putem e-maila ili elektronske poruke kao alternativna usluga pozivima unutar iste mreže i pozivima prema drugim mobilnim i fiksnim mrežama

Navedena usluga može predstavljati prepreku potencijalnom povećanju cijena usluge završavanja (terminacije) poziva jedino ukoliko dovoljan broj korisnika šalje poruke putem elektronske pošte umjesto poziva upućenih unutar iste mreže i pozivima prema drugim mobilnim i fiksnim mrežama. S obzirom da se ne prenosi u realnom vremenu, e-mail ima slične funkcionalne karakteristike kao i SMS. Međutim, postoji nekoliko razlika. Kako bi e-mail uopšte bio primljen, korisnik kojem je isti upućen (kao i korisnik koji šalje e-mail) moraju imati tzv. pametni telefon i na istom omogućen prenos podataka. Isto tako, za razliku od SMS-a ne postoji ograničenje u broju znakova koji se mogu poslati na e-mail.

Iako za neke korisnike e-mail može predstavljati supstitutivnu uslugu pozivima unutar iste mreže i pozivima prema drugim mobilnim i fiksnim mrežama, posebno za kratke pozive ili gdje neposredni kontakt nije prioritet, Agencija je mišljenja da to nije (i neće biti) slučaj za

značajan broj korisnika. Svijesnost korisnika na cijenu usluge koja se pruža će takođe imati veliki uticaj na stepen u kojem će korisnici iskoristiti e-mail kao potencijalnu supstitutivnu uslugu.

U skladu sa navedenim, Agencija je mišljenja kako se poruka putem elektronske pošte (e-mail ili e-poruka) ne može smatrati supstitutivnom uslugom pozivima unutar iste mreže i pozivima prema drugim mobilnim i fiksnim mrežama.

Pozivi preko internet protokola (VoIP) odnosno pozivi upućeni ka VoIP brojevima kao supstitutivna usluga pozivima upućenim na brojeve u mobilnim mrežama

Maloprodajna usluga poziva (javno dostupna telefonska usluga u fiksnoj mreži) je i upravljani VoIP poziv kod koga se prenos govora pruža putem internet protokola i koji u potpunosti prolazi kroz mrežu operatora fiksne mreže, a pritom osigurava poseban virtuelni kanal za govor. Prilikom razmatranja supstitucije na strani tražnje na maloprodajnom nivou, Agencija stavlja u odnos pozive upućene na VoIP brojeve kao potencijalne supstitutivne usluge pozivima upućenim na brojeve u mobilnim mrežama.

Usluga prenosa govora putem internet protokola (VoIP) obuhvata sve vrste prenosa govora putem internet protokola, a koje mogu biti upravljane i neupravljane. Kod „neupravljanih“ VoIP poziva govori se o usluzi prenosa govora koja se pruža putem internet protokola i koja istovremeno u jednom svom dijelu prolazi kroz javni internet (VoIP), te kao takva nema garantovan kvalitet. Prilikom analize supstitucije tražnje na maloprodajnom nivou važno je napomenuti da navedena usluga nema garantovan kvalitet pružanja usluge, odnosno ne odgovara kvalitetu javno dostupne telefonske usluge u mobilnoj mreži zbog čega i ne predstavlja supstitutivnu uslugu pozivima upućenim na broj u mobilnoj mreži.

U slučaju „upravljanih“ VoIP poziva riječ je o usluzi prenosa govora koja se pruža putem internet protokola i koja u potpunosti prolazi kroz mrežu operatora, te kvalitetom odgovara u potpunosti kvalitetu javno dostupne telefonske usluge u mobilnoj mreži.

Bez obzira na garantovani kvalitet usluge u slučaju poziva upućenih na VoIP brojeve, „upravljani“ VoIP pozivi ne zadovoljavaju osnovni princip brojeva u mobilnoj mreži, a to je da su oni po svojoj prirodi „mobilni“ odnosno nisu vezani za tačno određenu lokaciju.

U skladu sa navedenim, Agencija smatra da se pozivi upućeni na VoIP brojeve ne mogu smatrati supstitutivnom uslugom pozivima upućenim na brojeve u mobilnim mrežama.

OTT usluge kao supstitutivna usluga pozivima upućenim na brojeve u mobilnim mrežama

Na maloprodajnom nivou, postoje sve veći zahtjevi za OTT uslugama i u mobilnoj mreži, što je rezultat povećane dostupnosti širokopojsnog pristupa internetu preko mobilnih platformi. Uz to, određene OTT usluge se razvijaju na način da se smatraju alternativnim uslugama elektronskih komunikacija koje pružaju operatori, kao što su npr. Viber i Skype za prenos govora i poruka, odnosno Whatsapp za prenos poruka.

Iako se većina OTT usluga pruža besplatno, one još uvijek nisu na nivou na kojem bi se mogle smatrati pravim supstitutivnim uslugama pozivima upućenim na brojeve u mobilnim mrežama. Jedan od argumenata za takvu tvrdnju je i zahtjev da oba korisnika budu spojeni u isto vrijeme na internet kako bi usluga funkcionisala. Osim toga, kvalitet OTT usluga zavisi od kvaliteta ostvarene veze prema internetu, pa u slučajevima kad je taj kvalitet nizak, OTT

usluge ne pružaju onaj nivo kvaliteta koji bi odgovarao kvalitetu tradicionalne govorne usluge u mobilnoj mreži, te je ni iz toga razloga korisnici ne smatraju supstitutivnoj govornoj usluzi u mobilnoj mreži.

Uzimajući u obzir gore navedeno, Agencija je mišljenja da se OTT usluge ne mogu smatrati supstitutivnim uslugama pozivima upućenim na brojeve u mobilnim mrežama. Agencija će u periodu na koje se odnosi ova analiza pratiti razvoj OTT usluga i njihov uticaj na tržište, te će u slučaju značajnijih promjena pokrenuti postupak izmjene analize.

Zaključak - maloprodajni nivo

U skladu sa svim navedenim, Agencija zaključuje da tražnja za uslugom završavanja (terminacije) poziva na veleprodajnom nivou proizlazi iz:

- tražnje za uslugama poziva na broj u određenoj mobilnoj mreži nezavisno od mreže u kojoj je poziv započeo.

3.4.5. Supstitucija na strani ponude i tražnje - veleprodajni nivo

Cilj analize na veleprodajnom nivou je da utvrdi postoji li supstitutivna usluga veleprodajnoj usluzi završavanja (terminacije) poziva na način da, u slučaju da operator koji nudi uslugu završavanja (terminacije) poziva poveća cijenu, korisnici usluge završavanja (terminacije) poziva mogu preći na neku istu ili sličnu uslugu, odnosno, uslugu koja se može smatrati supstitutivnom uslugom veleprodajnoj usluzi završavanja (terminacije) poziva. Postojanje supstitutivne usluge procjenjuje se sprovođenjem analize supstitucije na strani tražnje i supstitucije na strani ponude.

Prije procjene supstitucije na strani tražnje na veleprodajnom nivou, važno je istaknuti specifičnost usluge završavanja (terminacije) poziva. Naime, veleprodajnu uslugu završavanja (terminacije) poziva nude svi operatori mobilnih i fiksnih mreža na tržištu koji imaju krajnje korisnike priključene na sopstvenu mrežu.

Agencija je nakon sprovedene analize tržišta 2013. godine odredila operatore Crnogorski Telekom, Telenor i M:Tel operatorima sa značajnom tržišnom snagom na tržištu završavanja (terminacije) poziva u spostvenoj mreži. Navedeni operatori pružaju uslugu završavanja (terminacije) poziva u skladu sa uslovima i obavezama definisanim analizom iz 2013. godine. S obzirom na tehničke karakteristike usluge završavanja (terminacije) poziva svakog od operatora, može se reći da se radi o uporedivim uslugama iz čega bi se moglo zaključiti kako su usluge svakog od operatora međusobno supstitutivne usluge. Međutim, zbog specifičnosti usluge poziva na određeni broj u mobilnoj mreži, a koja je navedena na maloprodajnom nivou, iste usluge različitih operatora nisu međusobno supstitutivne usluge. Uzimajući u obzir tražnju na maloprodajnom nivou, odnosno činjenicu kako na istom ne postoji adekvatna supstitutivna usluga pozivu upućenom na broj u mobilnoj mreži, Agencija je mišljenja kako na veleprodajnom nivou, takođe ne postoji adekvatna supstitutivna usluga usluzi završavanja poziva u mobilnoj mreži. Naime, korisnik bilo kog operatora u mogućnosti je nazvati korisnika bilo kog operatora. U skladu s navedenim, operator čiji je korisnik započeo poziv nema druge mogućnosti nego ugovoriti i platiti naknadu za uslugu završavanja poziva operatoru čijeg je korisnika njegov korisnik nazvao.

Na osnovu navedenog proizilazi da na veleprodajnom nivou nijedan operator nema izbor u pogledu toga sa kim će dogovoriti odnosno kome će platiti naknadu za uslugu završavanja

(terminacije) poziva, jer je može platiti samo onom operatoru čijeg je korisnika nazvao njegov korisnik. Iz tog razloga, usluge završavanja (terminacije) poziva koje nude operatori na tržištu nisu međusobno supstitutivne.

U skladu s navedenim, Agencija je mišljenja da na veleprodajnom nivou ne postoji supstitucija na strani tražnje, odnosno da je relevantno tržište veleprodajnog završavanja (terminacije) poziva posebno za svakog operatora mobilnih mreža na tržištu.

Agencija je analizirala može li operator koji bi se tek pojavio na tržištu, brzo i uz relativno niske troškove ponuditi uslugu završavanja (terminacije) poziva trećoj strani kao odgovor malom, ali značajnom i trajnom povećanju cijena usluge od strane hipotetičkog monopoliste. Supstitucija na strani ponude na veleprodajnom nivou bila bi moguća kada bi tehnički bilo moguće da poziv završi u mreži drugog operatora. Shodno navedenom, ako hipotetički monopolista poveća veleprodajnu cijenu usluge završavanja (terminacije) poziva, niti jedan drugi operator neće moći zamijeniti ili početi pružati uslugu završavanja (terminacije) poziva u mrežu hipotetičkog monopoliste. Drugi operator može odgovoriti na povećanje cijena hipotetičkog monopoliste samo povećanjem sopstvene cijene završavanja (terminacije) poziva, a što ne ograničava povećanje cijena hipotetičkog monopoliste.

U skladu s prethodno navedenim, Agencija je mišljenja kako na veleprodajnom nivou ne postoji nikakva mogućnost supstitucije na strani ponude te smatra da se situacija, u perioduu na koje se odnosi navedena analiza, neće promijeniti.

3.5. Dodatni faktori koji utiču na određivanje relevantnog tržišta u dimenziji usluga

3.5.1. Tehnološka neutralnost

Kako je ranije u dokumentu navedeno, na tržištu mobilnih mreža u Crnoj Gori postoje tri operatora - Telenor, Crnogorski Telekom i M:Tel. Agencija je nakon sprovedenog javnog tendera, a u skladu sa Zakonom o elektronskim komunikacijama, pomenutim operatorima, dodijelila licence za građenje, posjedovanje i eksploataciju mobilne javne telekomunikacione mreže i pružanje usluga preko 2G, 3G i 4G tehnologije.

Mobilni uređaji koji podržavaju 2G, 3G i 4G tehnologije za govorne pozive te slanje i primanje SMS poruka i prenos podataka. Usljed obezbijeđene interoperabilnosti 2G, 3G, 4G tehnologije odabir uređaja na kojem će poziv završiti nema nikakav uticaj na samu uslugu. Korisnik ne zna hoće li poziv koji je uputio završiti na mobilnom uređaju koji podržava 2G, 3G ili 4G tehnologiju i platiće istu maloprodajnu cijenu za poziv koji završava na bilo kojem mobilnom uređaju nezavisno od tehnologije.

Na osnovu navedenog, Agencija smatra da ne postoji razlika između poziva koji je završio u 3G mreži u odnosu na poziv koji je završio u 2G mreži, ili u 4G mreži iz čega proizlazi da se navedene tehnologije smatraju supstitutivnom uslugom na strani potražnje odnosno dijelom istog tržišta.

U tom smislu, u relevantno tržište veleprodajnog završavanja (terminacije) poziva u sopstvenoj mobilnoj mreži spadaju svi pozivi, bez obzira na tehnologiju preko koje se pružaju.

3.6. Relevantno tržište u geografskoj dimenziji

Relevantno tržište u geografskoj dimenziji obuhvata sva područja u kojima određeni operatori pružaju usluge pod istim uslovima, odnosno sva područja u kojima postoje isti uslovi tržišne konkurencije. U skladu sa smjernicama i preporukama Evropske komisije, geografska dimenzija relevantnog tržišta je uglavnom određena na osnovu pokrivenosti mrežom i postojanjem jednakog pravnog i regulatornog okvira na određenom geografskom području.

Geografska dimenzija relevantnog tržišta je određeno geografsko područje na kojem se javno nude telekomunikacione usluge koje čine relevantno tržište. U Crnoj Gori telekomunikacione usluge u mobilnim mrežama nude sljedeći operatori: Telenor, Crnogorski Telekom i MTel.

Agencija geografsku dimenziju posmatra pojedinačno za svakog operatora. Svaki od navedena tri operatora imaju odobrenja za pružanje usluga i nude telekomunikacione usluge na čitavoj teritoriji Crne Gore. Takođe, pravni i regulatorni okvir vezan za područje elektronskih komunikacija je isti na cijeloj teritoriji Crne Gore.

U skladu sa navedenim, Agencija geografsku dimenziju relevantnog tržišta određuje kao teritoriju Crne Gore, i to za sva tri operatora koji nude usluge na tržištu.

3.7. Zaključak Agencije o definiciji relevantnog tržišta

Na osnovu sprovedene analize, Agencija je odredila tri relevantna tržišta završavanja (terminacije) poziva u mobilnim mrežama:

- završavanje (terminacija) poziva u mreži Telenor-a nezavisno od mreže u kojoj je poziv započeo;
- završavanje (terminacija) poziva u mreži Crnogorskog Telekoma nezavisno od mreže u kojoj je poziv započeo;
- završavanje (terminacija) poziva u mreži M:Tel-a nezavisno od mreže u kojoj je poziv započeo.

Prethodno navedena tržišta uključuju završavanje (terminaciju) poziva u mobilnim mrežama nezavisno da li je poziv završio na mobilnom uređaju koji podržava 2G, 3G ili 4G tehnologiju.

Agencija određuje da je relevantno tržište sa geografskog aspekta za završavanje (terminaciju) poziva koju nude operatori Telenor, Crnogorski Telekom i M:Tel teritorija Crne Gore.

4. Analiza postojanja operatora sa značajnom tržišnom snagom

4.1. Cilj i predmet analize

Zadatak Agencije u skladu sa Zakonom o elektronskim komunikacijama je, da ocijeni tržišnu konkurenciju na određenom relevantnom tržištu i procijeni da li postoje na tom tržištu operatori sa značajnom tržišnom snagom, nakon čega će o istom donijeti odgovarajuću odluku u skladu sa ZEK-om i mišljenju Agencije za zaštitu tržišne konkurencije.

Smatra se da operator ima značajnu tržišnu snagu ako, pojedinačno ili zajedno s drugim operatorima, ima položaj koji odgovara vladajućem, što znači da se nalazi u takvom položaju koji mu omogućava da se u značajnoj mjeri ponaša nezavisno od konkurencije, korisnika usluga i potrošača.

Nakon utvrđivanja i određivanja relevantnog tržišta, što je opisano u prethodnim poglavljima ovog dokumenta, Agencija će, u svrhu procjene postojanja značajne tržišne snage operatora, izračunati tržišne udjele operatora na određenom relevantnom tržištu i tumačiti ih u skladu sa Smjernicama Evropske komisije o relevantnim tržištima kao i relevantnim pravnim okvirom Evropske unije iz područja tržišne konkurencije.

Zatim će, analizom prikupljenih podataka u skladu sa ostalim obavezama iz ZEK-a, procijeniti postoji li na navedenom tržištu operator sa značajnom tržišnom snagom koji se nalazi u takvom povlašćenom položaju koji mu omogućava da se u značajnoj mjeri ponaša nezavisno od konkurencije, korisnika usluga i potrošača.

U procjenjivanju pojedinačne značajne tržišne snage na relevantnom tržištu koje je predmet analize Agencija će primijeniti slijedeće:

- tržišni udio operatora na relevantnom tržištu,
- nedostatak kompezacione kupovne moći,
- ekonomija obima.

4.2. Tržišni udio operatora na tržištu završavanja (terminacije) poziva u određenu mobilnu mrežu

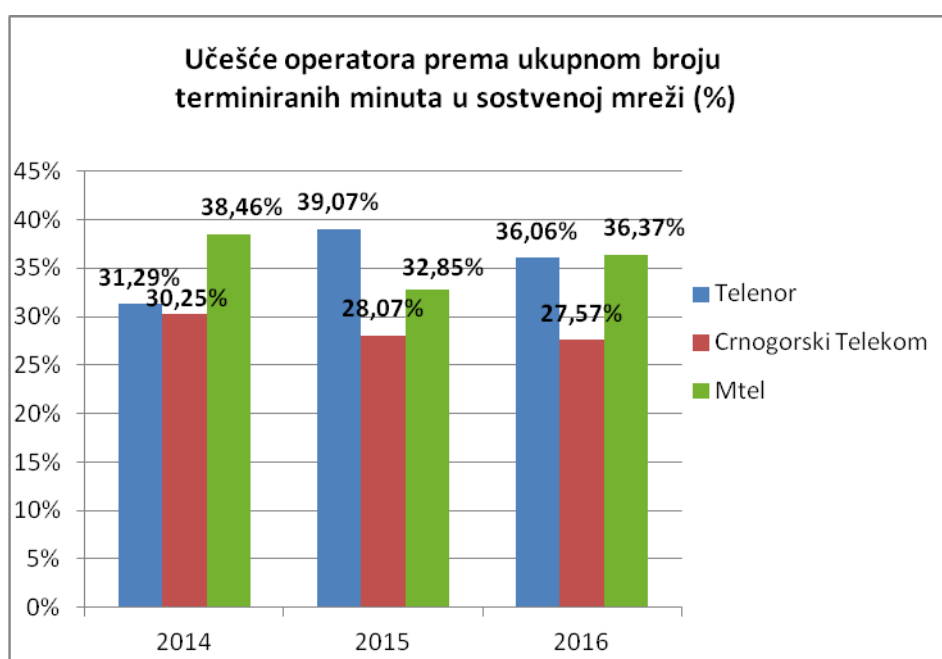
Tržišno učešće je kriterijum relativne veličine nekog operatora, odnosno pružaoca usluge na relevantnom tržištu, izračunato na način da se utvrdi procenat u kojem taj operator učestvuje u ukupnoj proizvodnji i/ili prodaji nekog proizvoda i/ili usluge na relevantnom tržištu u određenom vremenskom periodu.

Tržišno učešće se najčešće koristi kao indikator tržišne snage. Iako, u skladu sa Smjernicama Evropske komisije, visoko tržišno učešće nije samo po sebi dovoljna mjera kako bi se utvrdilo postojanje značajne tržišne snage na nekom relevantnom tržištu, malo je vjerovatno da će operator koji nema značajno tržišno učešće imati značajnu tržišnu snagu. Prema tome, operator čije tržišno učešće ne premašuje 25% vjerovatno neće imati značajnu tržišnu snagu

na relevantnom tržištu i u skladu s tim, operator čije tržišno učešće premašuje 50% je sam po sebi, osim u izuzetnim okolnostima, dovoljan dokaz postojanja značajne tržišne snage.

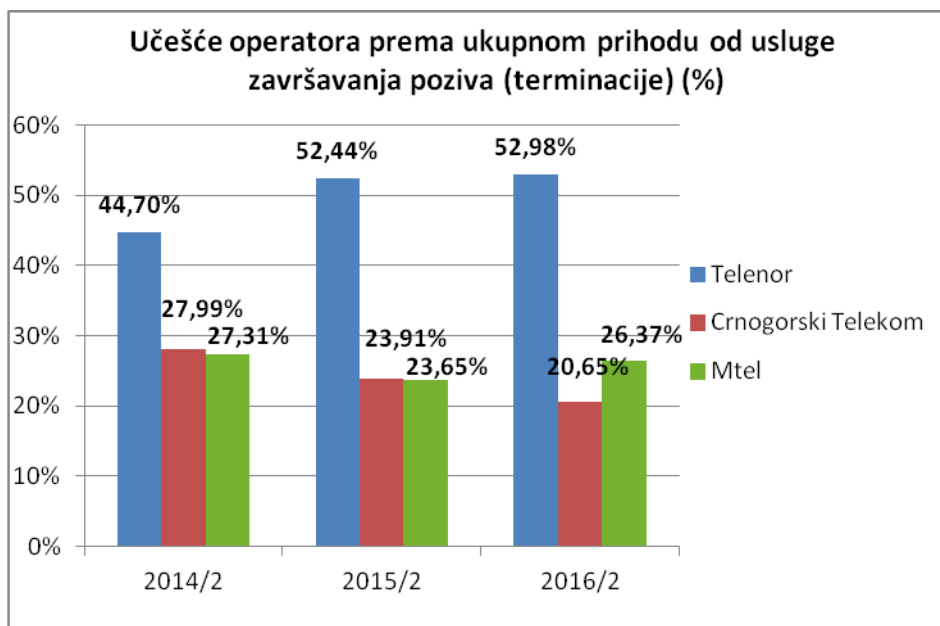
Nadalje, možemo smatrati da operator na određenom tržištu ima značajno tržišno učešće ukoliko je isti stabilan kroz određeni vremenski period. S druge strane, promjenjivi tržišni udjeli pokazatelji su smanjivanja tržišne snage na relevantnom tržištu, a promjene u tržišnim udjelima ogledaju se u promjenama koje su vidljive kroz promjene u prihodu ili broju usluga, koje operator nudi na tržištu.

Međutim, visoko tržišno učešće nije jedino i odlučujuće mjerilo u procjenjivanju statusa značajne tržišne snage. U skladu sa navedenim, Agencija je mišljenja kako u obzir treba uzeti i druge kriterijume kako bi utvrdila postoji li na određenom tržištu operator koji djeluje nezavisno od konkurencije i od korisnika.

Slika 4. Učešće operatora prema ukupnom broju završenih (terminiranih) minuta

Slika 4. pokazuje udio operatora prema ukupnom broju završenih (terminiranih) minuta nezavisno od mreže u kojoj je poziv započeo (uključuje minute započete u mreži nacionalnih operatora mobilnih i fiksnih mreža, kao i minute započete u mreži međunarodnih operatora). Analizom tržišnih udjela prema ukupnom broju završenih (terminiranih) minuta kroz period obuhvaćen analizom, jedino je Crnogorski Telekom konstantno smanjivao svoje tržišno učešće i isto je na kraju posmatranog perioda iznosilo 27,57%. Tržišni udio Telenora i MTela je tokom posmatranog perioda varirao, da bi na kraju perioda njihova učešća bila gotovo ista, Mtel 36,37%, a Telenor 36,06%.

Slika 5. Učešće operatora prema ukupnom prihodu od usluge završavanja poziva

Kao što se vidi iz prethodne slike, Telenor ima najveće učešće prema ukupnom prihodu od terminacije tokom posmatranog perioda, za razliku od Crnogorskog Telekoma čije učešće konstantno opada. Tržišno učešće MTel-a tokom posmatranog perioda ne trpi znatne promjene.

Kako je navedeno u poglavlju 3., poziv može završiti (terminirati) samo u mreži operatora koji je pristupni operator pozvanog korisnika. Uzimajući u obzir prethodno navedeno, Agencija je utvrdila tri relevantna tržišta koja se odnose na pružanje usluge završavanja (terminacije) poziva u određenu mobilnu mrežu. Iz prethodno definisanog, proizlazi da svaki od tri operatora mobilnih mreža koji omogućavaju uslugu završavanja (terminacije) poziva u svoju mrežu, posjeduje 100% tržišnog udjela prema prihodima i prema trajanju, odnosno, u skladu sa Smjernicama Evropske komisije, a s obzirom na stabilnost tržišnog udijela, ima značajnu tržišnu snagu.

Važno je naglasiti kako visoki tržišni udio nije jedino i odlučujući uslov u procjenjivanju pojedinačne značajne tržišne snage. Tržišni udio jedino može ukazati na mogućnost postojanja značajne tržišne snage pojedinog operatora. Isto tako, iz Smjernica Evropske komisije proizlazi da: „dominantna pozicija može proizaći iz kombinacije uslova za određivanje značajne tržišne snage, koji uzeti u obzir odvojeni možda ne bi bili odlučujući“.

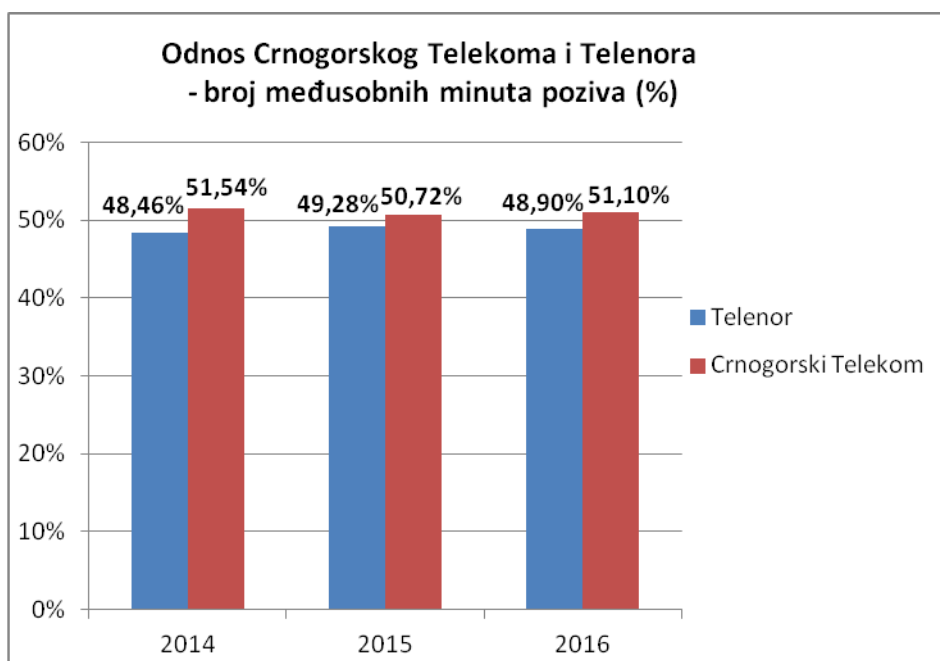
U skladu sa navedenim, Agencija je mišljenja kako u obzir treba uzeti i druge kriterijume kako bi utvrdila da li postoji na određenom tržištu operator koji djeluje nezavisno od konkurencije i korisnika.

4.3. Kompenzaciona kupovna moć

Kompenzaciona kupovna moć postoji u situaciji kada određeni operator ima veliku pregovaračku moć, a samim time i značajan uticaj na konkurenciju, kojom onemogućava da se operator sa značajnim tržišnim učešćem ponaša nezavisno od konkurencije i korisnika.

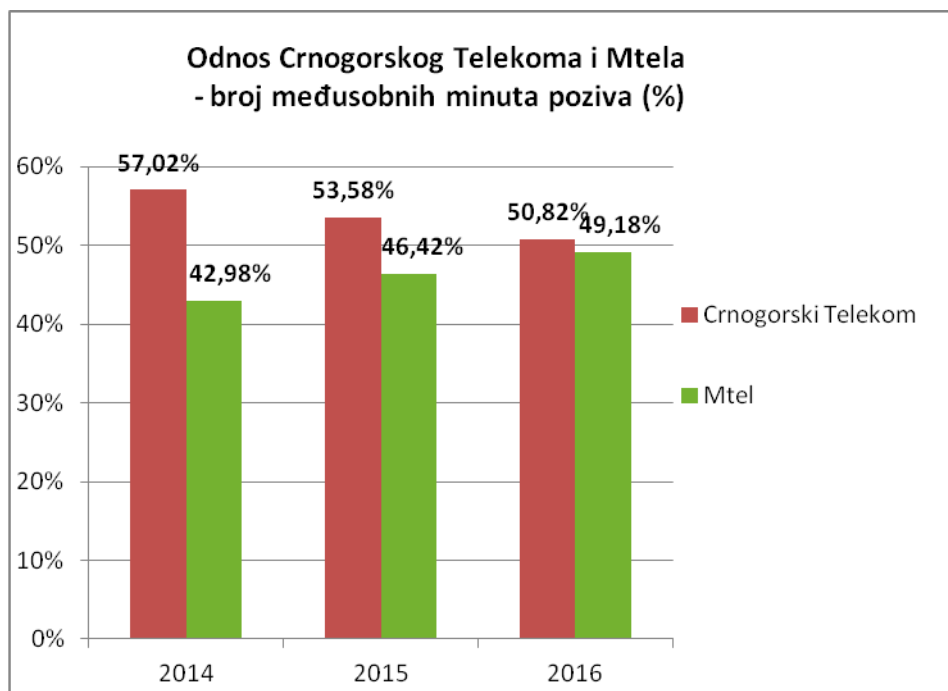
Kompenzaciona kupovna moć proizlazi iz velikog učešća kojom operator učestvuje u ukupnim prihodima drugog operatora kada na tržištu postoji mogućnost izbora pružaoca usluge ili kada je operator u mogućnosti samostalno pružati određenu uslugu.

Postojanje kompenzacione kupovne moći zavisi od sposobnosti operatora da spriječi porast cijena, na način da ili ne kupuje od konkurencije (dominantnog operatora) ili pruža uslugu sam sebi. Svaki operator na tržištu završavanja (terminacije) poziva u sopstvenu mrežu ima 100% tržišni udio, s obzirom da u potpunosti kontroliše svoju infrastrukturu. Činjenica je da svaki operator u ovom slučaju ima dominantan položaj na tržištu završavanja (terminacije) poziva u sopstvenoj mreži. Pri ovoj analizi uzeta je u obzir kompenzaciona kupovna moć između pojedinih operatora. U tu svrhu, u odnos su stavljeni pozivi iz mreže jednog operatora prema drugom i obrnuto. U nastavku su prikazani međusobni odnosi između operatora koji pružaju uslugu završavanja (terminacije) poziva u Crnoj Gori, kako bi Agencija utvrdila stvarno stanje na tržištu završavanja (terminacije) poziva u određenu mobilnu mrežu.

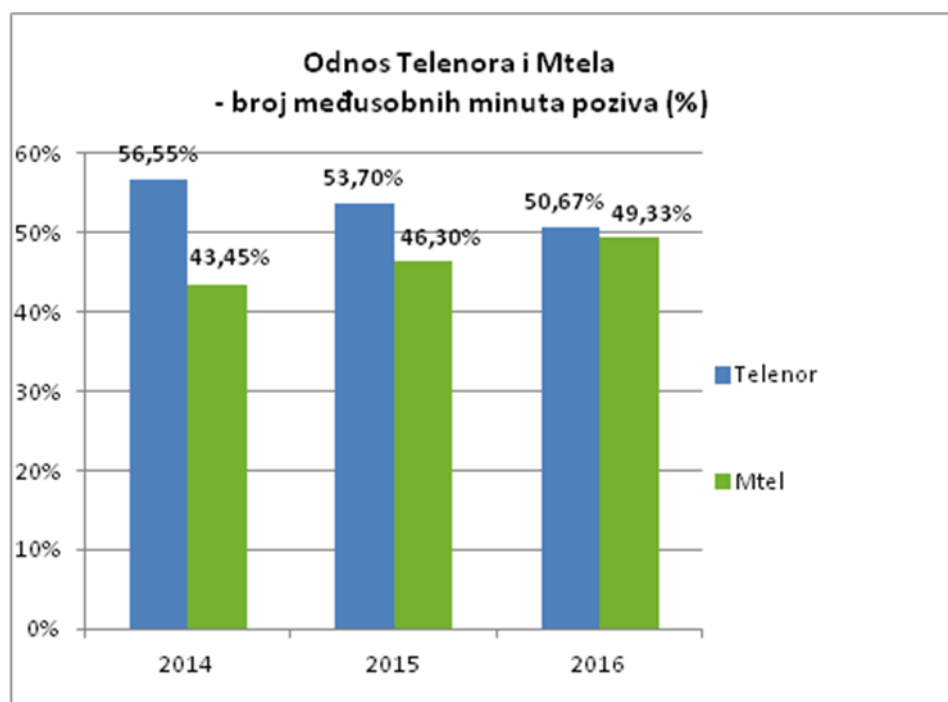

Slika 6. Odnos Crnogorskog Telekom i Telenora

Odnos međusobnih poziva između Crnogorskog Telekom i Telenora je stabilan u posmatranom periodu i iz navedenog grafika Agencija zaključuje da su troškovi i prihodi koje operatori imaju, odnosno ostvaruju za uslugu završavanja poziva veoma slični, odnosno, da se niti jedan od operatora ne nalazi u nepovoljnijem položaju u odnosu na drugog.

Slika 7. Odnos Crnogorskog Telekoma i Mtela

Slika 8. Odnos Telenora i MTela

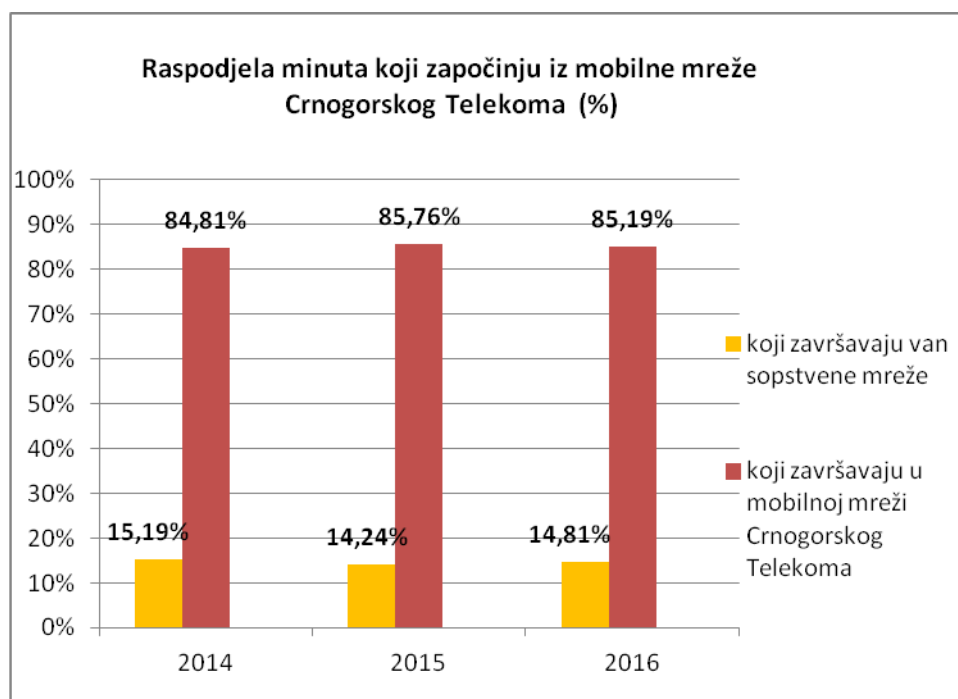
Iz prikazanog odnosa završenih (terminiranih) minuta između operatora Crnogorski Telekom i MTel, kao i odnosa završenih (terminiranih) minuta između operatora Telenor i MTel, Agencija zaključuje da su troškovi i prihodi koje operatori imaju, odnosno ostvaruju za uslugu završavanja poziva veoma slični, odnosno, da se niti jedan od operatora ne nalazi u nepovoljnijem položaju u odnosu na drugog.

4.4 Ekonomija obima

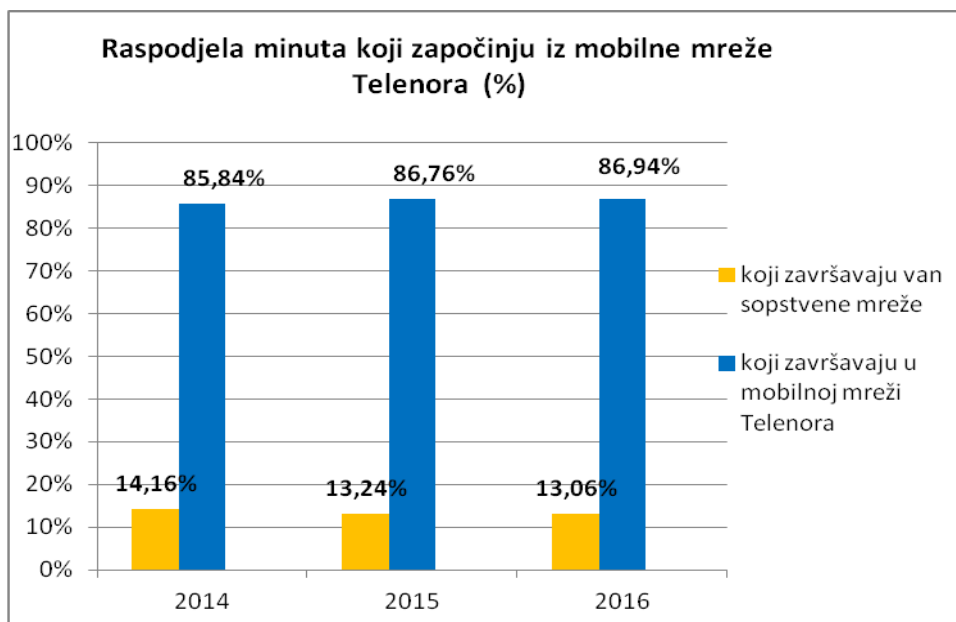
Ekonomija obima nastaje smanjenjem jediničnih (prosječnih) troškova proizvodnje, zbog povećanja obima proizvodnje. Ekonomija obima je važna zbog ostvarivanja troškovnih prednosti iz veličine pojedinih poslovnih operacija, odnosno, u industrijama gdje je efekat ekonomije obima veći, veća kompanija uvijek ima prednosti nad malom kompanijom.

Odnosom saobraćaja unutar mreže i poziva prema drugim mrežama, Agencija će utvrditi koliko saobraćaja svaki operator mobilnih mreža ostvaruje unutar svoje mreže odnosno koliko saobraćaja završava u drugim mrežama za koje mora platiti trošak završavanja poziva. Naime, na osnovu ekonomije obima, ukoliko operator ostvaruje više poziva unutar sopstvene mreže jedinični trošak za sopstvenu uslugu završavanja poziva je manji.

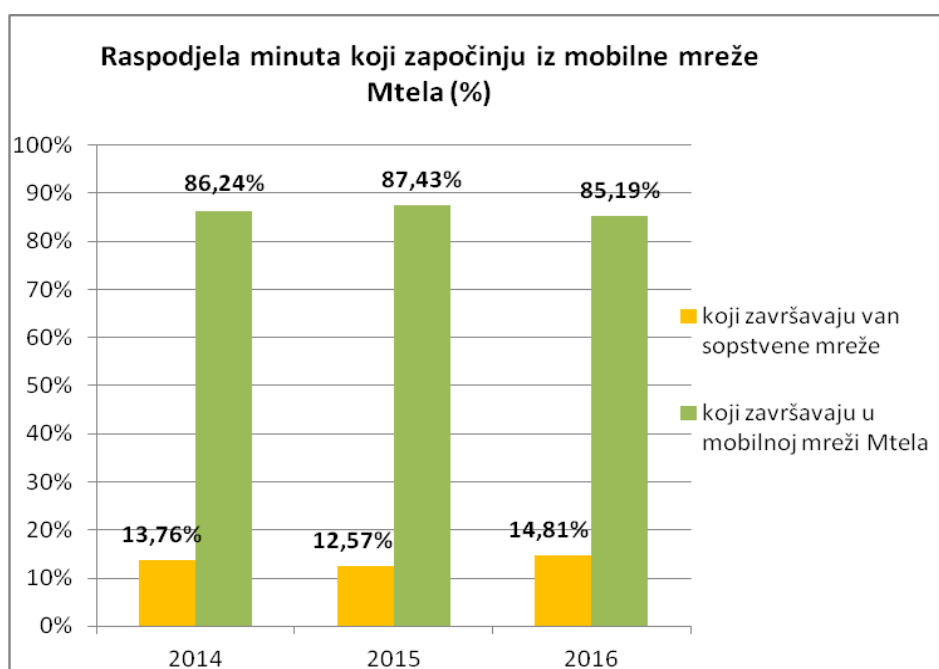
4.4.1. Odnos saobraćaja unutar mreže i prema drugim mrežama

Slika 9. Raspodjela minuta koji započinju iz mobilne mreže Crnogorskog Telekom

Slika 10. Raspodjela minuta koji započinju iz mobilne mreže Telenora

Slika 11. Raspodjela minuta koji započinju iz mobilne mreže MTela

Na osnovu prethodne tri slike vidimo da Crnogorski Telekom, Telenor i MTel tokom analiziranog perioda ostvaruju značajno više minuta u okviru sopstvenih mreža nego što ostvaruju prema ostalim mrežama.

Iz navedenog Agencija zaključuje da ova tri operatora imaju mogućnost da ostvare ekonomiju obima, s obzirom da im kod ogromne većine odlaznih poziva uslugu završavanja (terminacije) poziva ne naplaćuju drugi operatori, već odlazni saobraćaj završava u sopstvenoj mreži.

Na osnovu svega navedenog, Agencija zaključuje da upotreba drugih kriterijuma u procjenjivanju da li operator ima značajnu tržišnu snagu na relevantnom tržištu nema značaj i ne bi mogla dati drugi rezultat o statusu značajne tržišne snage.

5. Prepreke razvoju konkurencije

Agencija je sagledala sve potencijalne prepreke razvoju tržišne konkurencije, koje bi, u odsustvu ex ante regulacije, mogle negativno uticati na interese krajnjeg korisnika. Time je omogućeno određivanje regulatornih obaveza koje će najefikasnije ukloniti uočene prepreke i zaštititi interese krajnjih korisnika.

Agencija smatra preprekom razvoju tržišne konkurencije svako ponašanje operatora sa značajnom tržišnom snagom koje je usmjereno na izbacivanje postojećih konkurenata s tržišta, sprečavanje ulaska na tržište novim konkurentima ili svako postupanje suprotno interesima krajnjih korisnika.

Agencija je, kao što je i navedeno u 4. poglavlju ovog dokumenta, zaključila da na tržištu terminacije (završavanja) poziva u određenu mobilnu mrežu postoje operatori sa značajnom tržišnom snagom odnosno da svaki od tri mobilna operatora ima status operatora sa značajnom tržišnom snagom na tržištu završavanja (terminacije) poziva u sopstvenu mrežu. S obzirom da je Agencija na relevantnom tržištu odredila operatore sa značajnom tržišnom snagom može se zaključiti da u odsustvu regulacije ne bi postojala savršena konkurencija na tom tržištu i vertikalno povezanom maloprodajnom tržištu, na koje bi operatori sa značajnom tržišnom snagom mogli prenijeti svoj dominantni položaj, odnosno struktura tržišta ne bi težila razvoju tržišne konkurencije.

Prema dokumentu ERG (06) 33 u Evropskoj regulatornoj praksi postoji 27 uobičajenih prepreka razvoju tržišne konkurencije koje su prepoznate u praksi. Većina prepreka je bazirana na iskustvima regulatornih tijela i pokazuje stvarne situacije u sektoru elektronskih komunikacija, no isto tako regulatorno tijelo ništa ne sprečava u prepoznavanju mogućih prepreka razvoju tržišne konkurencije izvan definisanog okvira, a koje su specifične za određenu državu ili određeno tržište.

Kako bi regulatorno tijelo bilo u mogućnosti da izabere regulatorne obaveze koje će najbolje riješiti prepoznate prepreke razvoju tržišne konkurencije na relevantnom tržištu/tržištima, osnovno je utvrditi uzrok odnosno izvor značajne tržišne snage operatora. Naime, prema mišljenju Agencije, uzrok odnosno izvor značajne tržišne snage operatora ukazuje na postojanje određenih prepreka razvoju tržišne konkurencije u odsustvu regulacije.

Kod određivanja regulatornih obaveza, a u skladu s dokumentom ERG-a11, Agencija nije analizirala razliku između prepreka koje su se već dogodile u praksi na ovom relevantnom tržištu i onih koje bi se u odsustvu regulacije mogle dogoditi pa je u skladu s navedenim i određivala regulatorne obaveze. Drugim riječima, za određivanje regulatornih obaveza nije bitno je li se određena prepreka dogodila u praksi ili je Agencija predviđjela mogućnost pojavljivanja određene prepreke u budućnosti.

Agencija će u narednim poglavljima ovog dokumenta analizirati sve prepreke razvoju tržišne konkurencije koje se mogu pojaviti na tržištu završavanja (terminacije) poziva u određenu mobilnu mrežu, i ostale prepreke koje bi se mogle pojaviti na tržištu iz razloga što

operatori sa značajnom tržišnom snagom mogu svoj dominantni položaj s ovog tržišta prenijeti na vertikalno povezano maloprodajno tržište.

5.1. Odbijanje dogovora-uskraćivanje interkonekcije

U odsustvu regulacije, operator sa značajnom tržišnom snagom na tržištu završavanja (terminacije) poziva u određenu mobilnu mrežu, mogao bi odbiti zahtjev za interkonekcijom s novim operatorom na tržištu, odnosno, mogao bi postojećim operatorima na tržištu uskratiti već ostvarenu interkonekciju.

U slučaju da postojeći operatori na tržištu nemaju potpisan ugovor o interkonekciji najviše bi štete bilo nanešeno operatorima koji imaju malo učešće u saobraćaju koji ostvaruju u okviru svoje mreže. U pomenutom slučaju, novi i postojeći operatori na tržištu bi zbog izrazito ograničenih mogućnosti poslovanja bili prisiljeni da prestanu sa pružanjem svojih usluga na tržištu. Bez ugovora o interkonekciji, poslovanje novih (i postojećih) operatora bilo bi ograničeno iz razloga što bi svoje usluge mogli nuditi samo između sopstvenih korisnika, a navedeno se ne može smatrati dovoljnim za održivo poslovanje. Ako bi se navedeno dogodilo, bio bi doveden u pitanje ulazak potencijalnih konkurenata na tržište, a s obzirom da upravo novi operatori na maloprodajnim tržištima dovode do povećanja konkurencije i smanjenja cijena, spomenuta situacija ne bi bila dobra, ni sa aspekta ukupne tržišne konkurencije.

5.2. Previsoke cijene usluge završavanja (terminacije) poziva

Previsoke cijene završavanja (terminacije) poziva, kao oblik iskorišćavanja dominantnog položaja odnosi se na situaciju u kojoj je operator sa značajnom tržišnom snagom, zbog postojanja CPP principa, motivisan da poveća cijene usluge završavanja (terminacije) poziva u sopstvenu mrežu, s obzirom da navedeni potez nema nikakvog uticaja na maloprodajne cijene njegovih krajnjih korisnika, odnosno povećanje cijena neće se odraziti na njegove krajnje korisnike, već će samo povećati troškove drugih operatora koji navedenu veleprodajnu uslugu koriste.

Zabrinutost oko cijena postoji u situaciji gdje su one u odsustvu regulacije postavljene trajno na visokom nivou i bez adekvatnog pritiska (od strane novih operatora koji bi mogli ući na tržište odnosno postojećih operatora koji posluju na tržištu) koji bi ih u određenom periodu spustio na konkurentski nivo.

Kao što je konstatovano u 3. poglavlju ovog dokumenta, poziv može završiti (terminirati) samo u mreži operatora čiji je korisnik nazvat i nijedan operator nije u mogućnosti ponuditi završetak (terminaciju) poziva u svoju mrežu, a da istovremeno poziv primi korisnik neke druge mreže. Drugim riječima, s obzirom na to da ne postoji supstitucija na strani ponude i tražnje, svaki od tri mobilna operatora ima 100% tržišni udio na sopstvenoj mreži, pa je u mogućnosti postaviti cijenu završavanja (terminacije) poziva na visokom nivou čime istovremeno povećava troškove ostalih operatora na tržištu i shodno tome i sopstvene prihode. Postavljanje cijene završavanja (terminacije) poziva na visokom nivou dovodi operatore u nezavidnu situaciju iz razloga što nerealno podizanje troškova (cijena) utiče na

efikasnost njihovog poslovanja pa se i negativno odražava na društvo u cjelini. U slučaju da mobilni operatori koji postoje na tržištu imaju istu ili sličnu tržišnu snagu, podizanje cijene završavanja (terminacije) poziva na visok nivo u isto vrijeme dovodi do rasta troškova za uslugu završavanja (terminacije) poziva, ali i rasta prihoda koji operatori ostvaruju od spomenute usluge. Shodno svemu navedenom, takvo podizanje cijena povećalo bi troškove i ostalim operatorima.

Agencija je mišljenja kako su svi operatori sa značajnom tržišnom snagom na ovom relevantnom tržištu u mogućnosti iskoristiti navedeni status u odnosu na potencijalne nove operatore, što bi dovelo do povećanja troškova novih operatora i mogućeg sprečavanja ulaska na tržište ili izlaska s tržišta.

5.3. Prećutni sporazumi

Prećutni sporazum je jedan od problema koji se može pojaviti na tržištu u slučaju odsustva regulacije. Prećutni sporazum se može pojaviti u više različitih oblika, a jedan od njih je postavljanje recipročnih cijena završavanja (terminacije) poziva između svih ili određenih operatora mobilnih mreža. Prećutni sporazum je karakterističan za tržište na kojem djeluju operatori sličnog tržišnog učešća, i za tržište na kojem je saobraćaj između operatora simetričan. U navedenom slučaju operatori bi mogli dogovoriti prećutni sporazum o nivou cijene za uslugu završavanja (terminacije) poziva.

Naime, strategija operatora se može odnositi na postavljanje visokih cijena završavanja (terminacije) poziva i visokih maloprodajnih cijena u cilju ostvarivanja većih zarada. Takođe, operatori mogu postaviti visoke cijene završavanja (terminacije) poziva i malu marginu na maloprodajnom nivou čime operatore koji nisu u prećutnom sporazumu stavljaju u nepovoljan položaj.

Takođe, operatori unutar prećutnog sporazuma mogli bi dogovoriti da međusobno plaćaju nižu cijenu za uslugu završavanja (terminacije) poziva dok bi svi ostali plaćali višu cijenu. Na navedeni način ti operatori bi mogli na relevantnom tržištu nuditi niske cijene pa bi na taj način konkurenciju doveli u vrlo težak položaj. Kod ove strategije operatori bi dogovorenu cijenu završavanja (terminacije) poziva naplaćivali samo međusobno te bi na taj način vršili diskriminaciju među operatorima.

Navedeni problem je objašnjen pod ovim kriterijumom, a ne pod diskriminacijom na cijenovnoj osnovi iz razloga što je navedena diskriminacija rezultat dogovora dva ili više operatora dok je pod preprekom diskriminacija na cijenovnoj osnovi objašnjena mogućnost diskriminacije koju može vršiti svaki operator individualno.

5.4. Diskriminacija na cijenovnoj osnovi

Prepreka razvoju tržišne konkurencije koja se odnosi na situaciju u kojoj operator sa značajnom tržišnom snagom nudi različite cijene usluge završavanja (terminacije) poziva svom maloprodajnom dijelu (za sopstvene potrebe) i povezanim društvima u odnosu na sadašnje i potencijalne konkurente na maloprodajnom tržištu.

Postoje različite vrste diskriminacije na cijenovnoj osnovi koje se mogu pojaviti na tržištu završavanja (terminacije) poziva u određenu javnu mobilnu mrežu. Naime, operatori sa značajnom tržišnom snagom su u mogućnosti da naprave razliku u cijeni, koju će im plaćati operatori za uslugu završavanja (terminacije) poziva, između mobilnih operatora, između fiksnih operatora ili između mobilnih i fiksnih operatora.

Isto tako, diskriminacija na cijenovnoj osnovi može se dogoditi u slučaju da operator koji ima veliki tržišni udio na zajedničkom tržištu završavanja (terminacije) poziva pokuša svoj uticaj da prenese na maloprodajno tržište na način da za pozive koji dolaze iz drugih mreža naplaćuje višu cijenu završavanja (terminacije) poziva, nego što bi sebi naplatio za poziv koji je započeo i završio u njegovoj mreži ili njegovom povezanom društvu. U navedenom slučaju, operatori sa visokim tržišnim učešćem na zajedničkom tržištu završavanja (terminacije) poziva bili bi u mogućnosti, zbog neravnoteže u ukupnom učešću, operatore sa manjim tržišnim udjelom kao i fiksne operatore da dovedu u nezavidan položaj na tržištu. Navedeni problem koji se može pojaviti na tržištu direktno utiče na podizanje troškova konkurencije odnosno može ostale operatore da dovede u nepovoljan položaj, pa ih na kraju na taj način i prisiliti da prestanu da nude svoje usluge na tržištu.

Agencija je mišljenja, kao i u slučaju prepreke razvoju tržišne konkurencije koja se ogleda u postavljanju previsokih cijena, da bi u odsustvu regulacije, svi operatori sa značajnom tržišnom snagom na tržištu završavanja (terminacije) poziva u određenu mobilnu mrežu, mogli da pokušaju da iskoriste svoj položaj značajne tržišne snage diskriminacijom na cijenovnoj osnovi, što bi dovelo do povećanja troškova novih operatora i mogućeg izlaska s tržišta.

5.5. Diskriminacija na osnovama koje nisu povezane sa cijenama

Osim diskriminacije na cijenovnoj osnovi operatori su u mogućnosti da vrše diskriminaciju i na drugim osnovama, kao što su diskriminacija u uslovima, kvalitetu, rokovima ili informacijama. Navedeni oblici diskriminacije odnosno svi oblici diskriminacije koji nisu povezani sa cijenama, a koji se mogu pojaviti na tržištu, direktno utiču na podizanje troškova konkurencije, odnosno mogu ostale operatore dovesti u nepovoljan položaj i u krajnjem ih prisiliti da prestanu nuditi svoje usluge na tržištu.

5.5.1 Diskriminacija kvalitetom usluge

U odsustvu regulacije postojala bi mogućnost da postojeći operatori na tržištu novim operatorima koji ulaze na tržište ponude kvalitet usluge interkonekcije ispod nivoa kvaliteta usluge koju nude za sopstvene potrebe. Takođe, postoji mogućnost da u slučaju pada mreže ili problema u mreži, operator sa značajnom tržišnom snagom daje prioritet u završavanju (terminaciji) poziva upućenih iz sopstvene mreže na štetu poziva upućenih iz drugih mreža. Ovakva praksa ima za posledicu da sadašnji ili potencijalni konkurenti gube povjerenje krajnjih korisnika što dovodi do štete na maloprodajnom nivou. Na taj način bi moglo doći do neopravdanog povećanja troškova sadašnjih ili potencijalnih konkurenata na maloprodajnom nivou, čime operator sa značajnom tržišnom snagom izvršio vertikalno prenošenje tržišne snage.

5.6. Nerazumni/neopravdani zahtjevi

Pod nerazumnim/neopravdanim zahtjevima mogu se smatrati svi uslovi ugovora o interkonekciji u kojima operator sa značajnom tržišnom snagom zahtijeva da druga strana ispuni određeni zahtjev ili zahtjeve koji su u potpunosti neopravdani, a s ciljem da podigne troškove konkurenciji i dovede ih

u nepovoljan položaj. U odsustvu regulacije postojeći operatori na tržištu Telenor, Crnogorski Telekom i M:Tel mogli bi tražiti ispunjenje nerazumnih/neopravdanih zahtjeva prema novim operatorima koji ulaze na tržište. Instrumenti osiguranja plaćanja mogu se smatrati primjerom nerazumnog/neopravdanog zahtjeva. Naime, instrumenti osiguranja plaćanja, koji su sastavni dio ugovora o interkonekciji, u slučaju odsustva regulacije mogli bi predstavljati potencijalni problem na tržištu iz razloga što bi operatori bili u mogućnosti tražiti bilo koji od instrumenata osiguranja plaćanja u neopravdano visokim iznosima kojima bi operatore, koji im predstavljaju konkurenciju na pripadajućem maloprodajnom tržištu, mogli dovesti u izrazito nepovoljan položaj.

Pored toga, operator sa značajnom tržišnom snagom bi mogao od druge strane zahtijevati (pre)detaljne informacije o korisnicima drugih operatora, čime bi se direktno ugrozilo tržišno učešće drugog operatora, a samim time i njegova pozicija na tržištu.

5.7. Neopravdano korišćenje informacija o konkurentima

U ovom slučaju riječ je o postupcima operatora sa značajnom tržišnom snagom u kojima koristi podatke koje mu u okviru pružanja usluge interkonekcije daju postojeći ili novi operatori na tržištu.

Primjer neopravdanog korišćenja informacija mogao bi biti korišćenje informacija od strane jednog operatora u svrhu izrade tarifnih paketa u potpunosti prilagođenih korisnicima drugog operatora kako bi privukao korisnike drugih operatora.

5.8. Unakrsno subvencioniranje

Unakrsno subvencioniranje se odnosi na situaciju u kojoj postoje dva različita tržišta i dvije različite cijene na navedenim tržištima. Operator sa značajnom tržišnom snagom na tržištu završavanja (terminacije) poziva, u odsustvu regulacije, mogao bi naplaćivati cijenu za uslugu završavanja (terminacije) poziva iznad troška kako bi na pripadajućem vertikalno povezanom maloprodajnom tržištu mogao pružiti cijenu ispod troška što bi dovelo do problema cjenovnog stezanja margina i podizanja troškova.

U navedenom slučaju novi operatori na tržištu zbog prethodno navedenih razloga bili bi prisiljeni da prestanu nuditi svoje usluge na vertikalno povezanom odnosno na maloprodajnom tržištu.

Praksa regulatora je da se nametne obaveza troškovne orijentisanosti, čime se onemogućava praksa unakrsnog subvencioniranja od strane operatora sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom tržištu.

5.9. Taktike odgađanja

Taktike odgađanja se odnose na situacije u kojima operator sa značajnom tržišnom snagom ne odbija pružanje usluge završavanja (terminacije) poziva, ali istu pruža sa zakašnjenjem u odnosu na svoj maloprodajni dio, odnosno za sopstvene potrebe i na taj način dovodi sadašnje i potencijalne konkurente u neravnopravan položaj na pripadajućem maloprodajnom tržištu iz razloga što je usluga završavanja (terminacije) poziva neophodna za pružanje kompletne usluge krajnjim korisnicima.

Drugim riječima, taktike odgađanja se odnose na situacije na tržištu u kojima postojeći operatori na tržištu ne odbijaju da potpišu ugovor o interkonekciji sa novim operatorom/operatorima na tržištu, već pokušavaju što je moguće duže da odlože potpisivanje navedenog ugovora s ciljem očuvanja svog tržišnog udijela naodgovarajućem maloprodajnom tržištu.

6. Određivanje obaveza operatorima sa značajnom tržišnom snagom, ili ukidanje ili izmjena propisanih obaveza

U prethodnom poglavlju Agencija je analizirala prepreke koje bi se u odsustvu regulacije mogle pojaviti na tržištu završavanja (terminacije) poziva u određenu mobilnu mrežu na kojem Telenor, Crnogorski Telekom i MTel imaju status operatora sa značajnom tržišnom snagom i odgovarajućim maloprodajnim tržištem na kojem ovi operatori mogu da prenesu svoj dominantni položaj.

Saglasno Smjernicama Evropske komisije, prilikom određivanja regulatornih obaveza regulatori imaju u vidu sledeće ciljeve:

- Promovisanje konkurentnosti,
- Doprinosa razvoju evropskog tržišta i
- Promovisanje interesa krajnjih korisnika.

Regulatorne obaveze određene u skladu sa Zakonom o elektronskim komunikacijama moraju se zasnivati na utvrđenom nedostatku na tržištu, moraju biti opravdane s obzirom na regulatorna načela i ciljeve definisane ZEK-om. Svakom operatoru sa značajnom tržišnom snagom Agencija mora odrediti najmanje jednu regulatornu obavezu. Uzevši u obzir karakteristike i snagu svakog pojedinog operatora u periodu za koji je rađena analiza, a koje su detaljno opisane u 4. poglavlju ovog dokumenta, Agencija smatra da ne postoji razlika između operatora Telenora, Crnogorskog Telekoma i MTel-a koja bi zahtijevala da im se odrede različite regulatorne obaveze.

Shodno navedenom, Agencija u nastavku ovog dokumenta određuje regulatorne obaveze nametnute operatorima koji su predmet ovog postupka:

6.1. Obaveza objavljivanja podataka

Agencija može, shodno članu 71. Zakona o elektronskim komunikacijama operatoru sa značajnom tržišnom snagom na određenom relevantnom tržištu, nametnuti obavezu da objavi podatke o uslugama pristupa i/ili interkonekcije, kao što su: računovodstveni podaci, tehničke specifikacije, karakteristike mreže, uslovi korišćenja i cijene usluga.

Agencija smatra da se na veleprodajnom tržištu završavanja (terminacije) poziva u sopstvenoj mobilnoj telefonskoj mreži mora propisati Crnogorskom Telekom-u, Telenor-u i M:Tel-u kao operatorima sa značajnom tržišnom snagom, obaveza objavljivanja podataka. Ova obaveza objavljivanja podataka se opredmećuje u obliku referentne ponude za pružanje usluga pristupa i/ili interkonekcije. Referentna ponuda za pružanje usluga pristupa i/ili interkonekcije priprema se u skladu sa objektivnim mogućnostima operatora i objektivnim potrebama drugih operatora i u njoj se navodi precizna specifikacija, koja omogućava drugim operatorima da plaćaju samo zahtijevanu uslugu. Specifikacija referentne ponude za pružanje usluga pristupa i/ili interkonekcije obavezno sadrži spisak usluga i povezane uslove u vezi njihovog pružanja, u skladu sa potrebama drugih operatora

i cijene i popuste ili način njihovog određivanja. Referentna ponuda za pružanje usluga pristupa i/ili interkonekcije operatora fiksne mreže obavezno sadrži i elemente usluga pristupa putem lokalne pristupne mreže, uključujući korišćenje elemenata pripadajuće infrastrukture.

Referentna ponuda za pružanje usluga pristupa i/ili interkonekcije mora biti jasno definisana, i sadržati i sledeće elemente:

- (1) Opšte odredbe koje tiču predmeta ponude, načina usklađivanja interkonekcionih ugovora, primjene i važenja Referentne ponude za pružanje usluga pristupa i/ili interkonekcije, kao i zahtjeve za postupak pregovaranja i sl.;
- (2) Opis usluga koje su predmet Referentne ponude za pružanje usluga pristupa i/ili interkonekcije;
- (3) Ugovor o nivou relevantne usluge –SLA (eng. Service Level Agreements)
- (4) Arhitektura međupovezivanja i tehnički uslovi uspostavljanja interkonekcije, sinhronizacije, specifikacija protokola za interkonekciju i signalizacionih protokola i sl.;
- (5) Planiranje i naručivanje usluga interkonekcije;
- (6) Interkonekzione tačke i interkonekcioni linkovi;
- (7) Cijene usluga interkonekcije koje se odnose na cijene terminacije poziva, kao i povezanih usluga;
- (8) Obračun plaćanja, naplata i instrumenti osiguranja plaćanja;
- (9) Kvalitet usluga;
- (10) Upravljanje, rad i održavanje usluge;
- (11) Odgovornost i naknada štete;
- (12) Povjerljivost informacija i poslovna tajna;
- (13) Rješavanje sporova.

Referentna ponuda za pružanje usluga pristupa i/ili interkonekcije mora sadržati dio koji se odnosi na uslove korišćenja zajedničkog prostora-kolokacije, u kojem će se definisati sledeći elementi:

- (1) Opšte odredbe koje tiču predmeta ponude, vremena stupanja na snagu i važenja Referentne ponude za pružanje usluga pristupa i/ili interkonekcije, zahtjeva i odbijanja zahtjeva za kolokaciju, postupka uspostavljanja i otkazivanja kolokacije i sl.;
- (2) Opis usluge;
- (3) Tehnička realizacija koja se odnosi na tehničke uslove i pravila korišćenja kolokacijskog prostora, sigurnosne mjere u pogledu pristupa objektima operatora za interkonekciju koji pruža uslugu kolokacije;
- (4) Postupci planiranja i realizacije planiranih kapaciteta i rezervacije lokacije i kolokacijskog prostora;
- (5) Cijene i naknade svih usluga koje odnose na uslugu kolokacije;
- (6) Obračun, naplata i instrumenti osiguranja plaćanja;
- (7) Kvalitet usluga;
- (8) Povjerljivost informacija i poslovna tajna i
- (9) Izmjene ugovora o pružanju usluga kolokacije.

Crnogorski Telekom, Telenor i M:Tel su u obavezi da, u roku od 90 dana od dana dostavljanja Rješenja o određivanju operatora sa značajnom tržišnom snagom na ovom relevantnom tržištu, dostave Agenciji na davanje saglasnosti tekst Referentne ponude za pružanje usluga pristupa i/ili interkonekcije, saglasno predloženom formatu Referentne ponude i i saglasno drugim regulatornim obavezama koje proističu iz analize relevantnog tržišta završavanja (terminacije) poziva u sopstvenoj mobilnoj telefonskoj mreži.

Pored obaveze objavljivanja Referentne ponude za pružanje usluga pristupa i/ili interkonekcije, Crnogorski Telekom je u obavezi da dostavlja Agenciji (i/ili da objavljuje) kvartalno, detaljne izvještaje sa odgovarajućim glavnim pokazateljima efikasnosti (eng. Key Performance Indicators- KPI) koji se odnose na pružanje relevantne usluge. Konkretno, riječ je o vrijednostima pokazatelja koji se odnose na sledeće:

- stepen blokiranja mreže;
- prosječno vrijeme uspostavljanja usluge interkonekcionog linka;
- prosječno vrijeme otklanjanja kvara interkonekcionog linka i
- KPI koji se odnose na pružanje usluge zajedničkog korišćenja prostora (kolokacije).

Takođe, Agencija može naknadno zatražiti od Crnogorskog Telekomu, Telenor-a i M:Tel-a praćenje i izvještavanje i za neke druge pokazatelje efikasnosti (eng. Key Performance Indicators- KPI) u zavisnosti od potreba Agencije i zahtjeva tržišta.

Agencija smatra da je proporcionalno i opravdano nametnuti obavezu objavljivanja podataka Crnogorskom Telekomu a.d. Podgorica, Telenoru d.o.o. i M:Tel-u d.o.o. Podgorica , kako bi se osigurala praksa da veleprodajni operator nudi usluge istog kvaliteta drugim operatorima kao i svom maloprodajnom dijelu ili povezanim društvima. Drugim riječima, propisivanje ove obaveze osigurava da alternativni pružaoci usluga na osnovu transparentno objavljenih uslova veleprodajnog operatora mogu doći do zaključka o tome da li su diskriminisani rokovima, uslovima ili cijenama prilikom pružanja predmetne usluge.

Primarna funkcija obaveze objavljivanja podataka je da druge obaveze, učini još efikasnijim.

Sprovođenje obaveze objavljivanja podataka omogućava Agenciji da vrši nadzor nad sprovođenjem obaveze nediskriminatornosti i identifikovanje svih oblika diskriminatornog ponašanja u pogledu rokova, uslova i cijena. Naime, navedena regulatorna obaveza je i dodatna obaveza u smjeru rješavanja svih prepreka razvoju konkurencije koje su vezane za diskriminaciju na cjenovnoj osnovi i diskriminaciju na necjenovnoj osnovi, s obzirom da je moguće utvrditi sve oblike diskriminatornog ponašanja samo onda kada su transparentno objavljeni uslovi pod kojima operator sa značajnom tržišnom snagom nudi usluge na relevantnom tržištu. Objavljivanjem preciznih procedura i rokova za realizaciju interkonekcije otklanjaju se prepreke u vidu taktika odgađanja i neopravdanih zahtjeva od strane pružaoca usluga interkonekcije.

Obaveza objavljivanja podataka je, takođe, komplementarna obavezi vođenja odvojenih računovodstvenih evidencija, koja podrazumijeva transparentnost izvještaja o troškovima i internih transfernih cijena operatora sa značajnom tržišnom snagom. Primjena obaveze

objavljivanja podataka ima za cilj da ukaže i doprinese rješavanju antikonkurentskih aktivnosti i prepreka razvoju konkurencije koje se odnose na praksu unakrsnog subvencionisanja, cjenovnu diskriminaciju i praksu cjenovnog stezanja margina profita (eng. price squeeze) operatora.

Agencija ocjenjuje da ova regulatorna obaveza ne predstavlja nikakvo dodatno opterećenje za operatora sa značajnom tržišnom snagom, već doprinosi promovisanju razvoja održive konkurencije na relevantnom tržištu.

Agencija naglašava da je Referentna ponuda za pružanje usluga pristupa i/ili interkonekcije dokument koji je podložan izmjenama, shodno promjenama na tržištu i tehnološkom razvoju.

Ako Referentna ponuda za pružanje usluga pristupa i/ili interkonekcije nije u skladu sa Zakonom o elektronskim komunikacijama ili uslovima na tržištu, nakon sprovedenih javnih konsultacija, Agencija može operatoru rješenjem naložiti izmjenu ponude, u roku od 30 dana od dana dostavljanja rješenja Agencije. Ovim rješenjem se može odrediti i minimalna lista elemenata ponude. Operator može i samostalno izvršiti izmjenu Referentne ponude za pružanje usluga pristupa i/ili interkonekcije. Referentnu ponudu za pružanje usluga pristupa i/ili interkonekcije Agencija objavljuje na svojoj internet stranici.

6.2. Obaveza pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja

Agencija može, shodno članu 75. Zakona o elektronskim komunikacijama naložiti preduzimanje mjera radi izvršavanja opravdanih zahtjeva za pristup i korišćenje mogućnosti određenih elemenata elektronskih komunikacionih mreža, elektronske komunikacione infrastrukture i povezane opreme.

U slučaju postojanja prepreka razvoju tržišne konkurencije koje se odnose na odbijanje zaključivanja ugovora o interkonekciji i pristupu, gdje operatori zavise od infrastrukture drugog za pružanje maloprodajnih usluga, potrebno je da Agencija postavi okvire, odnosno odredi odgovarajuće regulatorne obaveze, kako bi se onemogućilo uskraćivanje pristupa i interkonekcije ili bilo koje drugo neprihvatljivo uslovljavanje.

Pravilnik o pristupu i interkonekciji (Sl.list CG 24/14) propisuje uslove za obezbjeđenje pristupa i interkonekcije, prava i obaveze operatora u vezi sa pristupom i interkonekcijom, uslove pod kojima operatori mogu ograničiti interkonekciju ili pristup.

U slučaju ovog dokumenta čiji je predmet analiza veleprodajnog tržišta završavanja (terminacije) poziva u sopstvenoj mobilnoj telefonskoj mreži, Agencija svim operatorima koji imaju značajnu tržišnu snagu na ovom relevantnom tržištu, određuje obavezu omogućivanja pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja.

Zbog specifičnosti tržišta završavanja (terminacije) poziva u određenu javnu komunikacionu mrežu koje se pruža na mobilnoj lokaciji, a koja se ogleda u postojanju CPP principa, svaki operator ima status značajne tržišne snage u sopstvenoj mreži. Drugim riječima, svi operatori

sa značajnom tržišnom snagom imaju 100% tržišni udio prema završavanju (terminaciji) poziva u sopstvenu mobilnu telefonsku mrežu što im daje mogućnost donošenja odluka nezavisno od ostalih učesnika na tržištu i omogućava im sprječavanje ili otežavanje pristupa drugih operatora njihovim korisnicima.

Naime, nepostojanje navedene regulatorne obaveze onemogućilo bi pristup ostalih operatora njihovim korisnicima što bi u tom slučaju značilo da svaki operator ima mogućnost ponuditi komunikaciju samo između svojih korisnika. Navedeno bi otežalo ili u potpunosti onemogućilo operatorima ulazak na pripadajuće maloprodajno tržište što bi spriječilo efikasnu konkurenciju na maloprodajnom nivou i bilo bi suprotno interesima krajnjih korisnika.

Takođe, u prethodnom poglavlju ovog dokumenta Agencija je, između ostalog, analizirala prepreke koje se odnose na odbijanje dogovora/uskraćivanje interkonekcije i taktike odgađanja. Prema mišljenju Agencije, potrebno je spriječiti mogućnost da se prethodno navedene prepreke pojave na tržištu te se operatorima sa značajnom tržišnom snagom određuje regulatorna obaveza omogućavanja pristupa elementima mreže i njihovog korištenja, i to na sljedeći način:

Crnogorski Telekom, Telenor i MTel su obavezni da omoguće pristup elementima mreže njihovog korišćenja na način da:

- 1) u dobroj vjeri pregovaraju sa operatorima o zahtjevima za pristup elementima mreže i njihovom korišćenju;
- 2) omoguće pristup posebnim djelovima mreže i/ili opreme koji nijesu aktivni ;
- 3) izvrše interkonekciju elektronske komunikacione mreže u skladu sa odredbama Pravilnika o pristupu i interkonekciji;
- 4) ne uskrate prethodno ostvareni pristup;
- 5) obezbijede određene usluge na veleprodajnoj osnovi, zbog preprodaje tih usluga na maloprodajnom tržištu;
- 6) odobre otvoreni pristup tehničkim interfejsima, protokolima ili drugim tehnologijama i mogućnostima koje su neophodne za interoperabilnost usluga ili mreža, uključujući i virtuelne mreže;
- 7) obezbijede zajednički smještaj opreme ili druge oblike zajedničkog korišćenja elektronske komunikacione infrastrukture i povezane opreme;
- 8) obezbijede mogućnosti koje su potrebne za ostvarivanje interoperabilnosti usluga za krajnje korisnike usluga, uključujući usluge inteligentnih mreža, distributivnih sistema ili rominga u mobilnim mrežama;
- 9) obezbijede pristup sistemima za podršku ili sličnim sistemima koji su potrebni za obezbjeđivanje lojalne konkurencije prilikom pružanja usluga;
- 10) obezbijede pristup povezanim uslugama, kao što su identifikacija, davanje podataka o lokaciji i usluge dostupnosti korisnika.

Crnogorski Telekom, Telenor i M:Tel su u obavezi da, shodno Pravilniku o pristupu i interkonekciji, odgovore na zahtjev za pristup i interkonekciju u roku od 15 dana od dana podnošenja zahtjeva. Ukoliko zahtjev za pristup ili interkonekciju nije potpun, Crnogorski

Telekom, Telenor i M:Tel, će tražiti da podnosilac dopuni svoj zahtjev u roku od 15 dana od dana podnošenja nepotpunog zahtjeva.

Pristup Crnogorski Telekom, Telenor i M:Tel mogu ograničiti samo u slučaju da operatorski pristup nije izvodljiv iz tehničkih razloga. U tom slučaju operatori su dužni da detaljno obrazlože razloge odbijanja zahtjeva i dostavi ih podnosiocu zahtjeva, u roku od 15 dana od dana podnošenja zahtjeva.

Operatori su dužni da zakluče ugovor o pristupu ili interkonekciji u roku od 45 dana od dana podnošenja potpunog zahtjeva. Potpisani ugovori o pristupu ili interkonekciji se dostavljaju Agenciji radi evidencije i ocjene usklađenosti sa Zakonom, u roku od 10 dana od dana potpisivanja.

Crnogorski Telekom, Telenor i M:Tel su obavezni u dobroj vjeri pregovarati sa operatorima o zahtjevima operatorskog pristupa određenim mrežnim elementima. U slučaju da se ova obaveza ne utvrdi operatori sa značajnom tržišnom snagom na ovom relevantnom tržištu bi mogli nametnuti potencijalnim konkurentima razne oblike neopravdanih instrumenata osiguranja plaćanja, bankarskih garancija, u pogledu uslova i iznosa ili neopravdano podsticati korišćenje skupljih tehnologija za pružanje usluge i to samo iz razloga povećanja troškova postojećih i potencijalnih konkurenata. Pored toga, operatori sa značajnom tržišnom snagom bi mogli tražiti nivo informacija iznad potrebnog i tehnički opravdanog za pružanje relevantne usluge.

Crnogorski Telekom, Telenor i M:Tel su u obavezi da omoguće operatorski pristup određenim mrežnim elementima, na način da operatori koji žele uslugu, neće biti u obavezi da plaćaju dodatne uslove i troškove, koji nijesu potrebni za pružanje zahtijevane usluge.

Operatori sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom tržištu ne smiju uskratiti prethodno ostvareni pristup i interkonekciju, s obzirom da bi to imalo za rezultat povećanje troškova operatora koji su imali ostvaren pristup ili interkonekciju.

Crnogorski Telekom, M:Tel i Telenor su u obavezi da obezbijede određene usluge na veleprodajnoj osnovi, zbog preprodaje tih usluga na maloprodajnom tržištu;

Crnogorski Telekom, Telenor i M:Tel su u obavezi da obezbijede zajednički smještaj opreme ili druge oblike zajedničkog korišćenja mogućnosti infrastrukture. Osiguranjem ove obaveze, ukoliko je to tehnički izvodljivo, doprinosi se snižavanju troškova poslovanja konkurentskih kompanija kojima se pruža mogućnost zajedničkog korišćenja infrastrukture.

Agencija obavezuje Crnogorski Telekom, Telenor i M:Tel, da obezbijede pristup sistemima za podršku ili sličnim sistemima, kojim se pospješuje konkurencija kod pružanja relevantnih usluga.

Propisivanje obaveze omogućivanja pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja je opravdano i proporcionalno aktuelnim i potencijalnim preprekama na ovom tržištu, jer se radi o regulatornoj obavezi koja doprinosi većem stepenu konkurencije na odgovarajućem maloprodajnom tržištu.

Agencija ocjenjuje da obaveza pristupa i korišćenja posebnih djelova mreže nije sama po sebi dovoljna da na efikasan način reguliše prepreke razvoju konkurencije na relevantnom tržištu. Drugim riječima, obaveza pristupa i korišćenja posebnih djelova mreže je komplementarna obavezi obezbjeđenja objavljivanja podataka, odnosno objavljivanja referentne ponude.

6.3. Obaveza obezbjeđivanja nediskriminatornosti

Ovom regulatornom obvezom se obezbjeđuje da operator sa značajnom tržišnom snagom mora da omogući iste uslove za slične usluge i da osigura drugim operatorima isti nivo kvaliteta usluge koju obezbjeđuje za svoje sopstvene potrebe ili za potrebe svojih povezanih društava. Drugim riječima, svaki od operatora sa značajnom tržišnom snagom bi, u odsustvu ove regulatorne obveze, mogao da diskriminiše postojeće ili nove operatore nuđenjem usluga slabijeg kvaliteta ili nuđenjem usluga po višoj cijeni nego što iste nudi svom maloprodajnom dijelu (za sopstvene potrebe) ili svojim povezanim društvima. Svako ponašanje, slično gore navedenom, dovelo bi do otežanog ulaska novih operatora na tržište, a samim time i do manje konkurencije na maloprodajnom tržištu, a što bi na kraju najviše pogodilo krajnje korisnike.

U odsustvu obaveze nediskriminacije operatori sa značajnom tržišnom snagom Telenor, Crnogorski Telekom i MTel bi mogli da odrede uslove završavanja (terminacije) poziva u sopstvenu mrežu na način koji bi doveo njih ili njihova povezana društva u bolji položaj u odnosu na druge operatore, čime bi se ugrozila konkurentnost na tržištu i opstanak drugih operatora. Na osnovu svega navedenog, cijene završavanja (terminacije) poziva koje nude sami sebi ili svojem vertikalno integrisanom dijelu koji posluje na maloprodajnom nivou, moraju biti uporedive odnosno jednake s cijenama koje nude drugim operatorima jer bi inače moglo doći do istiskivanja konkurencije sa tržišta, iz prostog razloga što bi cijene za krajnje korisnike Telenora, Crnogorskog Telekoma i MTel-a bile puno niže od onih koje bi mogla ponuditi konkurencija.

Zadržavanjem obaveze obezbjeđivanja nediskriminatornosti Agencija samo djelimično uklanja prepreke koje se odnose na previsoke cijene usluge završavanja (terminacije) poziva, diskriminaciju na osnovama koje nisu povezane s cijenama i diskriminaciju na cijenovnoj osnovi, a koje su definisane u poglavlju 5. ovog dokumenta. Za potpuno uklanjanje navedenih prepreka Agencija morao zadržati i ostale regulatorne obveze koje su određene dalje u dokumentu. Isto tako, zadržavanjem obaveze obezbjeđivanja nediskriminatornosti otklanjaju se i sve slične prepreke koje nisu direktno definisane, a mogle bi na isti način, kao prethodno definisane prepreke, onemogućiti efikasnu tržišnu konkurenciju.

Kao što je već rečeno pod obavezom pristupa elementima mreže i njihovo korišćenje, Agencija obavezom obezbjeđivanja nediskriminatornosti dopunjuje obavezu objavljivanja podataka, čime stvara uslove za efikasnu tržišnu konkurenciju.

Takođe, operatori sa značajnom tržišnom snagom Telenor, Crnogorski Telekom i MTel moraju omogućiti drugim operatorima uslugu završavanja (terminacije) poziva u sopstvenu mrežu na načelu nediskriminacije u smislu da je cijena završavanja (terminacije) poziva ista bez

obzira radi li se o pozivima koji započinju iz mobilnih ili fiksnih mreža a završavaju (terminiraju) u pojedinačnoj mobilnoj mreži Telenora, Crnogorskog Telekoma i MTel-a.

Operatori su obavezni da dostave Agenciji ugovore o interkonekciji. U slučaju nedostavljenja istih, Agencija će reagovati.

U skladu sa svim navedenim pod obavezom obezbjeđivanja nediskriminatornosti, Agencija određuje da operatori sa značajnom tržišnom snagom Telenor, Crnogorski Telekom i MTel moraju:

- da osiguraju jednake uslove pod istim okolnostima za druge operatore koji pružaju istu uslugu;
- da pružaju usluge i podatke drugim operatorima uz jednake uslove i nivo kvaliteta usluge koju obezbjeđuju za svoje sopstvene usluge ili za potrebe svojih povezanih društava;
- da dostave Agenciji ugovore sklopljene na osnovu refrentnih ponuda u roku od 15 dana od dana sklapanja istih.

Na kraju, Agencija konstatuje da ova regulatorna obaveza ne predstavlja nikakvo dodatno opterećenje za operatore sa značajnom tržišnom snagom, već samo kvalitativno definiše njihov odnos prema drugim operatorima na veleprodajnom tržištu.

6.4. Obaveza odvojenog vođenja računovodstvenih evidencija

Agencija može, shodno članu 74. Zakona o elektronskim komunikacijama operatoru sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom tržištu, narediti preduzimanje mjera u cilju odvojenog vođenja računovodstvenih evidencija radi odvojenog iskazivanja rezultata poslovnih aktivnosti koji se odnose na pružanje usluga pristupa i/ili interkonekcije sa ciljem kontrole sprovođenja mjera iz obaveze nediskriminatornosti ili sprječavanja neosnovanog unakrsnog subvencioniranja. Obaveza vođenja troškovnog računovodstva zahtjeva od operatora da predstavi informacije vezane za troškovno računovodstvo relevantnih proizvoda.

Nametanjem obaveze odvojenog vođenja računovodstvenih evidencija, Agencija može, vertikalno integrisanom operatoru naročito naložiti da obezbijedi preglednost svojih veleprodajnih i internih transfernih cijena koje se odnose na transakcije između poslovnih jedinica, tržišta, segmenata tržišta i usluga vertikalno integrisanog operatora.

Crnogorski Telekom, Telenor i MTel su, shodno obavezi nadzora cijena i odvajanja računovodstvenih evidencija propisanih u sklopu regulatornih obaveza nakon objavljenog prvog i drugog kruga analize ovog relevantnog tržišta, a na osnovu Metodologije za računovodstveno odvajanje i troškovno računovodstvo propisane od strane Agencije, implementirali ovu obavezu i dostavili RFI za 2013, 2014 i 2015 godinu, i pripremili odvojene računovodstvene evidencije po relevantnim tržištima, odnosno uslugama.

Agencija može propisati metodologiju vođenja računovodstva i pravo potpunog pristupa svim relevantnim finansijskim podacima, što uključuje i podatke o prihodima ostvarenim naplatom od trećih strana. Takođe, Agencija može objavljivati ove podatke s ciljem

unapređivanja transparentnosti tržišta, vodeći, pri tom vodeći računa o stepenu poverljivosti.

Metodologija odvojenih računovodstvenih evidencija treba biti u saglasnosti sa domaćim računovodstvenim propisima, međunarodnim računovodstvenim standardima i Preporukom Evropske komisije 2005/698/Evropske komisije o odvojenom računovodstvu i modelima troškovnog računovodstva prema regulatornom okviru za elektronske komunikacije.

U skladu sa Preporukom, svrha uvođenja obaveze odvojenog vođenja računovodstvenih evidencija je da pruži detaljne informacije o poslovnim rashodima i finansijskim rezultatima za relevantna tržišta i usluge. Prilikom pripremanja regulatornih računovodstvenih izvještaja operatori sa značajnom tržišnom snagom treba da se rukovode sledećim principima: troškovne uzročnosti, objektivnosti i nediskriminatornosti, konzistentnosti primjene i transparentnosti. U skladu sa Preporukom Evropske komisije, operator sa značajnom tržišnom snagom treba izraditi račune dobiti i gubitka, izvještaje o angažovanom kapitalu za svaki segment obuhvaćen regulacijom, kao i izvještaje o usklađenosti regulatornih izvještaja sa zakonskim finansijskim izvještajima.

6.5. Obaveza kontrole cijena i troškovnog računovodstva

U skladu sa odredbama člana 76 Zakona o elektronskim komunikacijama, Agencija određuje Crnogorskom Telekomu, Telenoru i MTelu kao operatorima sa značajnom tržišnom snagom, obavezu kontrole cijena usluga terminacije poziva u sopstvenoj mobilnoj telefonskoj mreži i primjenu vođenja troškovnog računovodstva, u skladu sa pozitivnim pravnim aktima koji regulišu ovu oblast. Ova mjera ima za cilj da spriječi operatora sa značajnom tržišnom snagom da održava neopravdano visoke cijene ili da niskim cijenama istisne konkurente na štetu krajnjih korisnika.

Operator kojem je naređeno preduzimanje mjera troškovne orijentacije, mora dokazati da su cijene izračunate na osnovu troškova uz prihvatljivu stopu prinosa na investiciona ulaganja. Prilikom provjeravanja ispunjavanja te obaveze Agencija može primijeniti metode troškovnog računovodstva koje su nezavisne od onih koje primjenjuje operator. Agencija može od operatora Rješenjem takođe zahtijevati, da obrazloži i po potrebi koriguje cijene, pri čemu teret eventualnog dokazivanja snosi operator.

Crnogorski Telekom, Telenor i MTel su, shodno obavezi nadzora cijena i odvajanja računovodstvenih evidencija propisanih u sklopu regulatornih obaveza nakon objavljenog prvog i drugog kruga analize ovog relevantnog tržišta, a na osnovu Metodologije za računovodstveno odvajanje i troškovno računovodstvo propisane od strane Agencije, implementirali ovu obavezu i dostavili RFI za 2013., 2014. i 2015. godinu, i pripremili odvojene računovodstvene evidencije po relevantnim tržištima, odnosno uslugama. Takođe, Crnogorski Telekom, Telenor i MTel za finansijske godine 2013., 2014., 2015. u skladu sa Metodologijom dostavljali Agenciji izvještaje o jedinичnim troškovima po relevantnim uslugama. Agencija je imajući u vidu rezultate troškovnih modela sadržane u Izvještajima o jedinичnim troškovima, pristupila kontroli cijena usluga i ovog relevantnog tržišta, na način što je nametnula obavezu uskladjivanja cijena sa rezultatima modela.

Svrha određivanja obaveze kontrole cijena i vođenja troškovnog računovodstva jeste osiguranje ravnopravnih transparentnih kriterijuma, kao i kriterijuma koji podstiču razvoj konkurencije, a koje operator treba primijeniti prilikom raspodjele troškova na usluge koje pruža. Troškovno računovodstvo odnosi se na skup pravila i procedura koji osiguravaju raspodjelu troškova, prihoda, imovine, obaveza i kapitala na pojedine aktivnosti i usluge.

Model troškovnog računovodstva omogućava sprovođenje obaveze računovodstvenog razdvajanja i provjeru troškovne orijentisanosti i cijena u svrhu sprečavanja međusobnog subvencioniranja, zatim previsokih ili preniskih cijena i neefikasnog ponašanja operatora sa značajnom tržišnom snagom.

Određivanjem navedene obaveze, Agencija će otkloniti prepreku razvoju konkurencije na ovom relevantnom tržištu koja se odnosi na vertikalno prenošenje značajne tržišne snage i praksu unakrsnog subvencioniranja usluga.

Agencija može pristupiti utvrđivanju cijena relevantnih usluga na osnovu jediničnih cijena iz troškovnih modela operatora kojima je određena obaveza vođenja troškovnog računovodstva, revidiranih regulatornih godišnjih finansijskih izvještaja ili primjenom nekog drugog metoda kontrole cijena u skladu sa odredbama člana 76 Zakona o elektronskim komunikacijama, u periodu do naredne analize relevantnog tržišta.

Agencija može pristupiti utvrđivanju cijena relevantnih usluga na osnovu Revidiranih regulatornih godišnjih finansijskih izvještaja u periodu do naredne analize relevantnog tržišta.

Operator kojem je naloženo preduzimanje mjera kontrole cijena i vođenja troškovnog računovodstva dužan je da dokaže da su cijene izračunate na osnovu troškova uz prihvatljivu stopu prinosa na investiciona ulaganja.

Cijene za terminaciju poziva koji su započeti u mrežama u inostranstvu će biti određivane na osnovu komercijalnih ugovora koje zaključuju operatori sa značajnom tržišnom snagom u Crnoj Gori sa drugim operatorima, uz obavezno ispunjavanje sljedećih uslova:

- Cijene terminacije poziva koji su započeti u mrežama u inostranstvu ne mogu biti niže od cijena terminacije poziva koji su započeti u mrežama u Crnoj Gori;
- Cijene terminacije poziva koji su započeti u mrežama u inostranstvu moraju biti najmanje recipročne u odnosu na cijene koje operatori u inostranstvu naplaćuju za terminaciju poziva koji su započeti u mreži operatora u Crnoj Gori;
- Operatorima u Crnoj Gori koji traže ovu uslugu (terminaciju poziva koji su započeti u mrežama u inostranstvu), se ne mogu naplaćivati veće cijene od onih koje se naplaćuju međunarodnim operatorima za istu uslugu.
- Usluga terminacije poziva koji su započeti u mrežama u inostranstvu i njena cijena se ne može vezati sa bilo kojom drugom uslugom, jer bi se na taj način kršio princip nediskriminacije.

7. Zaključak

Na veleprodajnom tržištu završavanja (terminacije) poziva u sopstvenoj mobilnoj telefonskoj mreži na teritoriji Crne Gore prisutni su operatori Crnogorski Telekom a.d. Podgorica, Telenor d.o.o. Podgorica i MTel d.o.o. Podgorica.

U postupku definisanja tržišta utvrđeno je da su relevantna tržišta:

- završavanje (terminacija) poziva u mreži Telenora nezavisno od mreže u kojoj je poziv započeo;
- završavanje (terminacija) poziva u mreži Crnogorskog Telekom a.d. Podgorica nezavisno od mreže u kojoj je poziv započeo;
- završavanje (terminacija) poziva u mreži M:Tel-a nezavisno od mreže u kojoj je poziv započeo.

Analizom kriterijuma za utvrđivanje pojedinačne snage zaključeno je da na tržištu terminacije ne postoji konkurencija i da svaki operator ima 100% tržišno učešće u sopstvenoj mreži, te Agencija proglašava Crnogorski Telekom a.d. Podgorica, Telenor d.o.o. Podgorica i MTel d.o.o. Podgorica za operatore sa značajnom tržišnom snagom.

Na osnovu pojedinačne snage operatora i na osnovu mogućih prepreka koje se u odsustvu regulacije mogu javiti na tržištu terminacije poziva, Agencija je definisala regulatorne obaveze za sva mobilna operatora i to:

1. *Obaveza objavljivanja podataka*
2. *Obaveza pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja*
3. *Obaveza obezbjeđivanja nediskriminatornosti*
4. *Obaveza odvojenog vođenja računovodstvenih evidencija*
5. *Obaveza kontrole cijena i vođenja troškovnog računovodstva*

Agencija će operatore sa značajnom tržišnom snagom i regulatorne mjere odrediti rješenjem u skladu sa Zakonom o elektronskim komunikacijama.